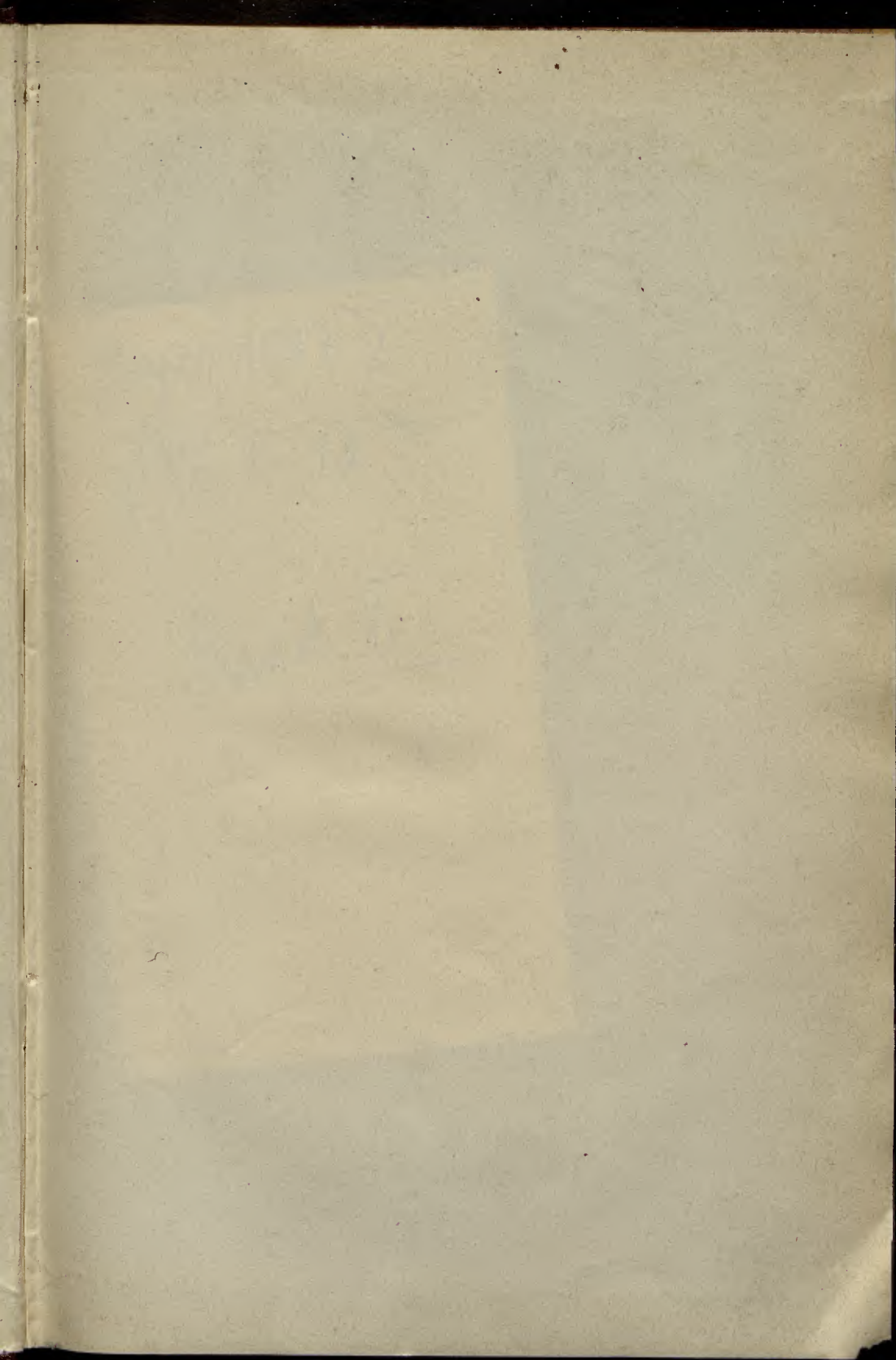
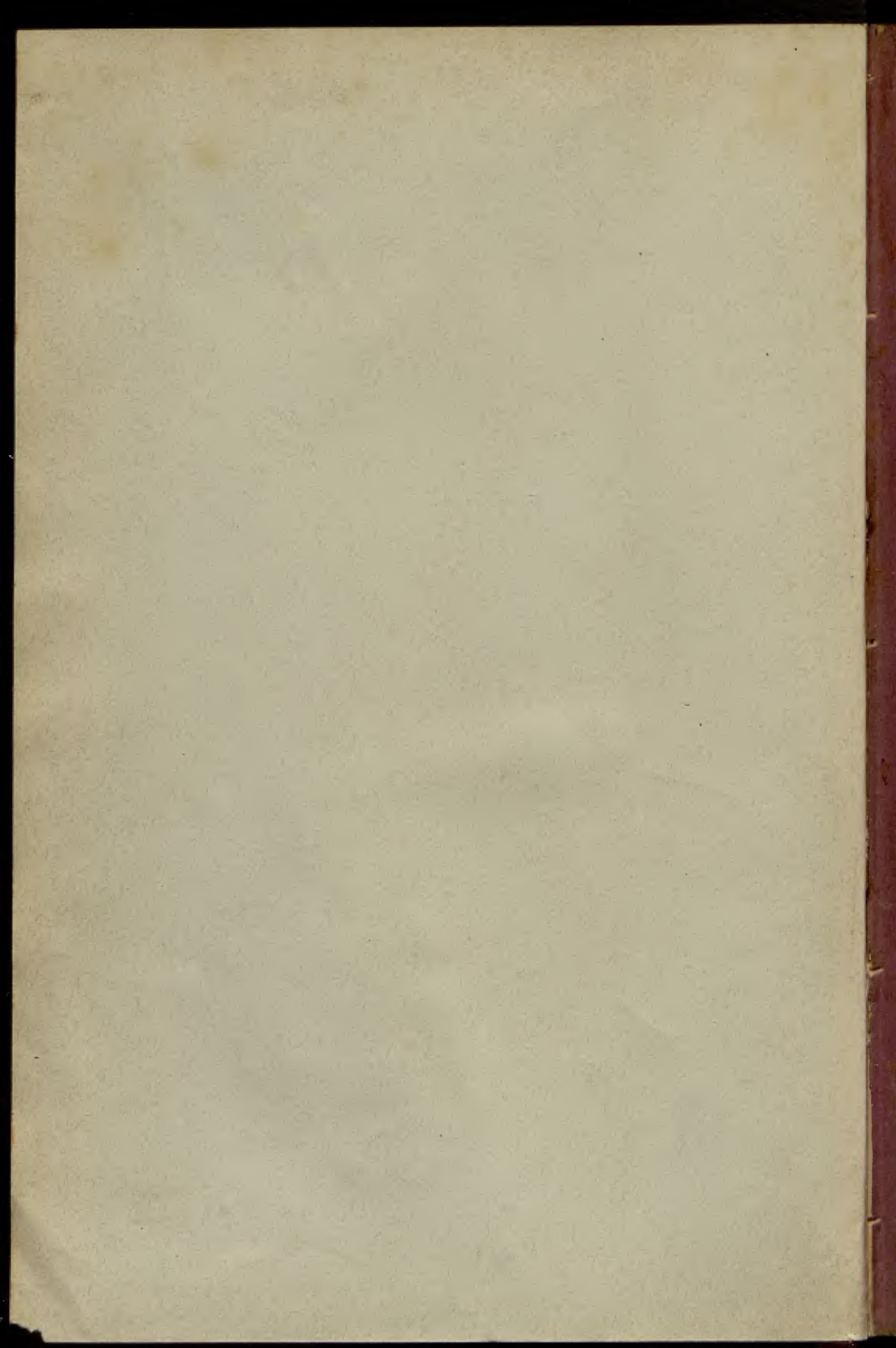
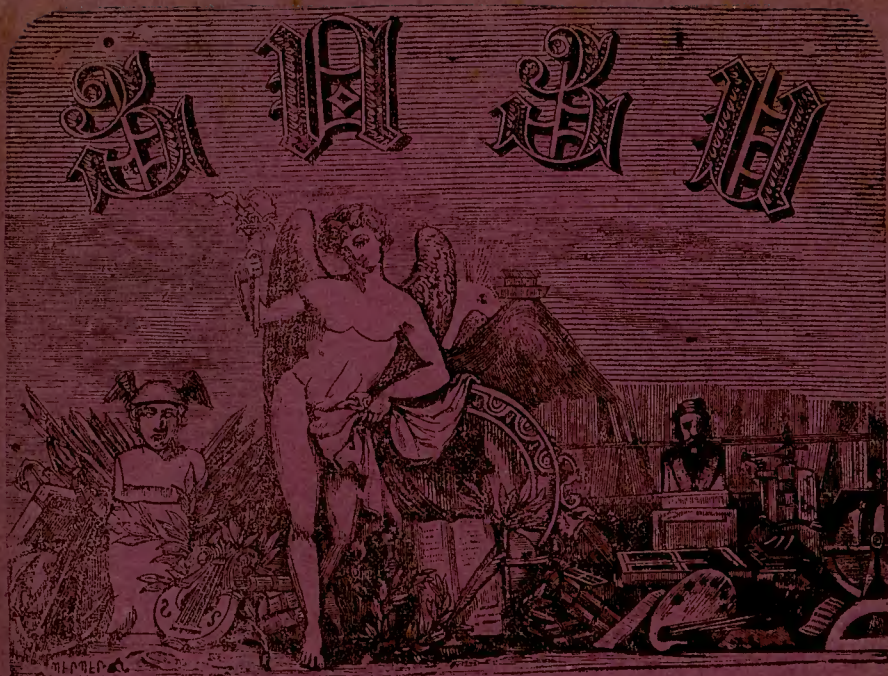

783

L. I. 5

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ — ՀԱՏՈՐ ՈՒԹԵՐՈՐԻ

ՏԵՏՐ ԱՌԱՋԻՆ — ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1877

Ա. Գերմանական գաղթականութիւն
 Բ. Արաբացւոց նին պատմութիւնը
 Գ. Նախնեաց գիտութիւնը
 Դ. Վէպ Արեւելեան նախնի գործաւորաց ընկերութեան

ՅԱՐՄԱՇ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԱՆՍ Զ. Ս. ՍՏԱՌՈՒՄԵՄԵՆԻ

— 1877 —

UNIVERSITY OF CHICAGO - JULY 1933

THE UNIVERSITY OF CHICAGO - JULY 1933

THE UNIVERSITY OF CHICAGO - JULY 1933

THE UNIVERSITY OF CHICAGO - JULY 1933

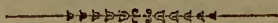
3 0 3 U

Ի ՎԱՆԱՀԱՅՐՈՒԹԵԱՆ Տ. ԽՈՐԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Յ Ո Յ Ս

ՀԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Ա Մ Ս Ա Կ Ա Ն

ԱԶԳ. ԿՐՕՆՔ. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ.
ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ. ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ.
ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Գ Ր Ե Ն

ՄԻԱԲԱՆՔ ՈՒԽՏԻ Զ. Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ

ՀԱՏՈՐ ՈՒԹԵՐՈՐԴ

ՅԱՐՄԱՇ

Ի ՏՊԱՐԴ. Զ. Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԱՆԱՑ
1877 ՌՅԻԶ

3080

GENERAL

W. B. R. & Co.

NEW YORK
100 NASSAU ST.
BUTTERFIELD & SWIRE

NEW YORK

1850

NEW YORK
100 NASSAU ST.
BUTTERFIELD & SWIRE

ԳԵՐԾԱՆԱԿԱՆ

ԳԱՂԹԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ամեն գաղթականութիւն իւր օգտակար կամ վնասակար կողմերն ունի . օգտակար է գաղթականութիւնը երկրի մը համար , երբ նոյն երկրին կառավարութեան ազդեցութիւնն և վաճառականութիւնն ուրիշ աշխարհներ տարածելու կը ծառայէ , և կամ երբ աղդ մը այնչափ արդասաւոր կ'ըլլայ՝ որ հայրենի հողոյն սահմաններն այլ ևս նեղ գալով բնակչաց , մահնթացութեան բռնուած դեռի մը նման , բնական բերմամբ կ'սկսի դուրս յորդել բայց վնասակար է երկրին , երբ ժողովուրդը կրօնական կամ քաղաքական ներքին կամար

տաքին բռնութիւններէ ճնշուելով, և իւր բարեկեցութեան վիճակն ալ գլխովին վատթարանալով, կը բռնադատուի իւր ազատութիւնը, հանգիստն ու ապրուստն ուրիշ կողմ փնտռել, զինքն իւր հայրենեաց հետ կաշկանդող ամեն կապերը խզելով, և առանց միանգամիս իւր ծննդեան երկիրը վերադառնալու ակնկալութեամբ։ Այսպիսի ատեն, շատ անգամ գաղթականութիւնը, ժամանակ անցներով, ինքնաբերաբար կ'ստիպուին իրենց լեզուն, պատմութիւնը, կրօնքն և ազգութիւնն օտար քաղաքականութեանց և ազդեցութեանց զոհել, ինչպէս սովորաբար պատահած է մեր Հայկական գաղթականութեանց։

Ի՞նչ շարժառիթ ունեցած է արդեօք գերմանական գաղթականութիւնն, որ այսօր ամենուն ուշը գրաւելու չափ յառաջ գացած կ'երևի. անշուշտ շատերն այնպէս կը մտածեն՝ թէ Գերմանական գաղթականութիւնքն ի վրաս Գերմանիոյ չէ. ուրեմն կրնայ օգտակար ըլլալ ընթերցողաց մեր այս յօդուածը՝ որ պիտի բացատրէ Գերմանական գաղթականութեան վերաբերեալ այլ և այլ խնդիրներն, իւր սկզբնաւորութիւնը, ներկայ վիճակն և անմիջական պատճառները։

Ա.

Իրաւամբ կ'ըսուի Նոր—Սշխարհ գաղթող ժողովըրդոց նկատմամբ թէ Սպանիացիք և Գաղղիացիք սպայներ զրկեցին՝ առանց բանակի, Գերմանացիք բանակ մը՝ առանց սպայից, և Անգղիացիք բանակ մը հանդերձ սպայներով։ Սոյն գաղթականութեանց իւրաքանչիւրն ալ հարկաւ տարբեր տպաւորութիւններ նկատի ներգործէր։ Սպանիացիք և Գաղղիացիք մէկ կողմէն, և Անգղիացիք, միւս կողմէն, արդէն բաւական ստուար

գաղթականութիւններ ընելով, զօրաւոր աղդեցութեան մ'առաջին հիմերն հաստատած էին, երբ Գերմանիոյ առաջին գաղթականներն երեցան, 1630 ին, Նոր—Եօրքի մէջ։ Մեծաւ մասամբ գործաւոր մարդիկնէր էին, Գերմանիոյ այլ և այլ կողմերէն։ Բայց իրենց հետ բնաւ իմացական զօրութիւն, բնաւ քաղաքակրթութեան խմոր մը չէին բերած։ Սոյն նորեկ գաղթականներն, քիչ ժամանակէն, հոլանտական տարրին հետ խառնուեցան, որ այն ատեն աւելի գործունեայ և քաղաւաճ էր. և անշուշտ իրենց հետքն անգամ սպառնալու կորսնուած պիտի համարուէր, եթէ ճանապարհորդաց անուան և ազգութեան արձանագրութիւնները մինչև ցայսօր պահուած չըլլային։ Սյս ժամանակի բոլոր գաղթականաց մէջ, գլխաւոր դեր խաղցող՝ մէկ անձ մը միայն կրտսնանալի, որուն անունը գաղթականութեան ամբողջ պատմութեան մէջ նշանաւոր տեղ մը բռնած է։ Սյս անձն է Բէթթեր Մինէվիդ, զոր Սրեկեան—Հնդկաց Բնկերութիւնը Նոր—Հսկանտայի բնդհանուր կառավարիչ անուանեց։ Մինէվիդ 1626 ին Նոր—Սմադերտամ ուղեւորեցաւ. վէղէլ ծնած էր, ուրկէ բաժնուեցան, երբ Սպանիացիք այն քաղաքին կը տիրէին։ Գիշ ժամանակէն, մեծ պատիւ գտաւ Բնկերութեան առջև, և ճիշդը խօսելով, Նոր—Եօրքի հիմնադիրն եղաւ, այն քաղաքին մէջ մորթի վաճառականութիւն հաստատելով Եւրոպայի հետ, և զանազան աշխարհներէ բաղմաթիւ գաղթականներ շահելով։

Բնկերութեան նաւերը Սմադերտամի և Նոր—Եօրքի մէջ փոխադրութիւններ կ'ընէին, 4 առ. 0/0 վարձք մ'առնելով ամեն օր և ամեն ճանապարհորդներէ, իւրաքանչիւր գաղթական, երբոր ցամաքն երէկ, կ'ստանար այնչափ տարածութեամբ երկիր՝ որչափ որ կրնար մշակել։ Վերջը տեսնելով որ այս կերպ գաղթականութիւն մ'այնչափ գոհացուցիչ հետեանքներ չունեցաւ, Բնկերութիւնը մտածեց աւատականութիւններ հաստա-

տել, պայմանաւ որ իւրաքանչիւր աւատատէր գոնէ յիսուն անձերէ բաղկացեալ գաղթականութիւն մը հիմնէ. յանդուգն ձեռնարկութիւն, որ դարձեալ ասպարդիւն մնաց:

Մինչվիդ 1632 ին թողուց Նոր — Հոլանտա, զոր գաղթականութեամբ և վաճառականութեամբ բաւական ծաղկեցուցած էր: Բայց Ընկերութեան տնօրէնութիւնը չըճանչցաւ անոր երախտեաց յարգը. ուստի Մինչվիդ ցաւելով Շուէտ անցաւ, ուր կառավարութիւնն աւելի ընդարձակ գործ մը յանձնեց իրեն: Ատուրիոս — կիւադուլ թաղաւորն, իւր զօրութեան հռչակն անդրքան զծովս տարածելու նպատակաւ, գաղթականութեան մեծ խորհուրդներ կ'երկնէր մտայր մէջ, բայց իւր խորհուրդները գործադրելու ձեռնհաս մէկը չունենալով, իւր ծրագիրներն անկատար մնացած էին: Մինչվիդ երիտասարդ իշխանին ծրագիրներն իրականացնելու գործին ձեռք զարկաւ, առաջարկելով՝ որ վիրթինի և Նոր — Հոլանտայի մէջ տեղն եղած հարուստ երկիրներուն վրայ Նոր — Շուէտ մը հիմնէ:

1638 ին, ճամբայ ելաւ դէպ 'ի Ամերիկա՝ շուետացի յիսուն գաղթական ընտանիքներով, և Հնդիկի մը՝ այլ և այլ առտնին կահ կարասիներ տալով. փոխարէն գաղթականութիւն մը հիմնելու հարկաւոր երկիրն ըստայաւ: Քիչ ժամանակի մէջ, Շուետի հետ մորթի վաճառականութիւնը կանոնաւորեց, և օր ըստ օրէ կը յաջողէր, հոլանտական վաճառքներուն հետ դերազանցօրէն մրցելով: Սոյն յաջողութիւնը Շուետի մէկ ծայրէն միւս ծայրը գաղթականութեան սյնալիսի տենդ մը յառաջ բերաւ՝ որ նաւերուն մէջ սպարադ տեղ չը մնալով՝ հարկ եղաւ կէսն ետ ճամբել: Մինչվիդ 1641 ին մեռաւ, իւր մեծ եռանդով սկսած գործն կատարեալ յաջողութեան մէջ թողլով: Իւր պատմութիւնը՝ ոչ միայն յանդուգն ոգւոյ և ճշմարիտ պետական մարդու մը նկարագիրն է, այլ նաև կը ցուցնէ թէ ինչ վիճակ ու

նէր գերմանական գաղթականութիւնն իւր սկզբնաւորութեան մէջ : Մինչդիպէ հետզհետէ մեծ ծառայութիւններ ըրաւ թէ՛ Հոլանտայի և թէ՛ Շուեաի — երկու իրարու հակառակ շահերու — . բայց օգուտ մը չը կըրցաւ ընել իւր երկրին , ուրկէ անիմանելով բաժնուցաւ իրեն հետևող գաղթականաց հետ : Բոլոր այս գաղթականաց կարծես թէ յատուկ ճակատագիրն եղած էր նուաստութիւն , երկիւղ և ամեն կերպ նեղութեանց համբերատարութիւն :

Առաջին գաղթականներն այն ատեն երեցան , երբ Գաղղիացիք Բալթիկայի և Սուապի գիւղերը կ'առաջտակէին : Իրենց ճանապարհորդութեան միջոյիւն սաղմոս կ'երգէին և խիստ անսանելի չքաւորութեանց իսկ անտրտունջ կը համբերէին : Ամերիկա հասնելով , տեսակ մը գերութեան վիճակի մէջ կ'ընային , և սևերուն պէս բաղմամբ չըլլալով՝ չէին կրնար երբէք վտարանջելու փորձ փորձել : Մինչև յեղափոխութեան ժամանակ , Ամերիկայի մէջ այնպէս էին , ինչպէս Չինացիք Ֆիլիպի մէջ . Մպարտայի ստրուկներուն պէս՝ այնչափ չարաչար կ'աշխատէին , որ նոր — Ալխարհին Անկո — Սաքսոններն՝ Գերմանիոյ զինուորական և քաղաքական ստորնութիւնն յայտնի կը նշմարէին : Այսպէս , մինչդեռ անդղիացի , սպանիացի և գաղղիացի գաղթականք իւրենց մայր հայրենեաց աղգեցութիւնը զօրացնելու կ'աշխատին , և իրենց գաղթած երկիրներուն մէջ աղգայնութեան կնիքը կ'աժրապնդեն , գերմանական գաղթականութիւնն անհատական և անձնդիւր իրողութիւն կը մնայ , և Մինչդիպէ պէս գործի մարդիկ օտարներու կը դիմեն , իրենց ծառայութեան արժէքը լաւ դնահատել տալու համար :

Մեր այս խօսած դարուն գաղթականութեան շարժառիթ պատճառները գիտնալը դժուարին չէ : Հասարակային ծախքերն ու հարկերը միջին և ստորին դասուց վրայ խիստ ծանրացած էին , և մասնաւորապէս

նաև ստորին դասը շարունակ բռնի աշխատութեանց կը դորձածուէր : Հանգստութիւն բնաւ չըկար : աղգային աշխատութիւնը խալիանուած էր անընդմիջ հատարին ահեղ պատերազմներով , և երբեմն այնչափ դործունեաց կողմէ միջին դասը՝ բոլոր իւր զօրութիւնը կորսընցուցած էր : Վարդապետութեան կարգ անցած էր աստուածային իրաւանց ներկայացուցիչներուն հնազանդիլը , և իշխանութիւնն , իւրեւ Ռստուծոյ շնորհօք վաւերացեալ , իշխանաց անհատական սեպհականութիւն նկատուած էր : Ճշմարիտ է՝ թէ գերմանական հողին շատ մ'այլ և այլ մասերու բաժանումներն այս բռնաւորական վարչութեան կը նպաստէին : Վասն զի շատ կողմեր , միայն քառակուսի մէկ մղոնի մը վրայ , երեսուն կամ քառասուն աւաւներ հաստատուած լլլալով՝ գոթութիւնն ու աւերմունքներն պակաս չէին : և յիշուաւի աասն և ու թերորդ դարու բոլոր այս մանր իշխաններն մէն մի աւաղակաց գլուխներ էին , որոց ճնշումներէն ազատելու , և մանաւանդ իւր ընտրած կըրօնքն ազատօրէն դաւանելու համար , ժողովուրդն ուրիշ միջոց չէր գտներ , բայց եթէ տարադէմ գաղթել օտար երկիրներ : Սակայն մինչև տառն և եօթներորդ դարու վերջերը՝ մասնաւոր գաղթականներ միայն կը տեսնուին : Ուստի բաղմաժողով գաղթականութիւնն 1683 ին Բալթիկայի մէջ կատարուեցաւ , և այս գաւառը , կարճ միջոցի մէջ , այնչափ բազմաթիւ գաղթականներ արտադրեց , որ յիսուն տարիի չափ , Սնկլօ — Սմերկկայիք՝ որ և իցէ երկրէ մը գաղթողները միօրինակ լեղուով « Բալթիկայի » կը կանչէին :

Նեօպիւրկի վիճակը (town'ship) , Նոր — Եօրքի մօտ , 1707 ին հաստատուեցաւ վաթսուն և մէկ լանտօի բընիկներով , որք թշուառութեան պատճառաւ օտիւլուած էին հայրենիքին վոխերու : Բալթիկայէն յետոյ , վիւրթեպէրկ եղաւ բաղմաթիւ գաղթականներ դուրս ղրկող : 1709 և 1717 ին , բաղմաթիւ գաղթականաց

խումբեր Սուսալը թողլով մեկնեցան . և քսան տարի վերջն ալ, վեց հազար վիւրթէմպերկիյներ միահաղոյն դէպ 'ի Բէնսիլլանիա ճամբայ ելան . այս նահանգիս մէջ խօսուած դաւաճական լեզուն , վիւրթէմպերկիցւոյ նախկին թուական առաւելութեան շատ մը ազադոյցներ կրնձայէ մինչև ցայսօր : Պատի երկիրն ալ՝ որ թէպէտ Բալաթինայէն և վիւրթէմպերկէն նուազ ենթակայ եղած էր պատերազմի և սովի աղետից , սակայն նա ալ բաւական թուով գաղթականներ խրկեց յՍմերիկա , որոնցմով նոր — Եորքի շուրջը վիճակ մ'աւելցաւ . Գաղթականութեան տենդն իսկոյն Աւստրիոյ մէջ ալ տարածուեցաւ , և Յովսէփ — Յրանչիսկոս կայսրն իւր հպատակաց գաղթականութիւնն արգիլելու համար՝ ըստիպուեցաւ հրովարտակ մը հանել , սաստիկ պատիժներ սպառնալով որոնց որ գաղթել կ'ուզէին : Բայց Բըլուսիա , Սաքսոնիա , Հաննովէր և միւս գերմանական պետութիւններն , որոց մէջ գաղթականութեան ակտն աւելի համաճարակ եղած է այսօր , այն ատեն Սաքսարիոյ բռնած այս ընթացքին այնչափ նեցուկ չեղան , վասն զի , արարեբերութեամբ մեծ միասներ կրած չէին դէպքերէն :

Իւրաքանչիւր գաղթական 75 արտավար հող կրնգունէր , և փոխարէն 1 շիլին , 1 փէնս տեական տուրք մը կըվճարէր անգղիական դանձուն . սակայն տասը տարիէն յետոյ միայն կրնար օրինուորապէս կալուածատէր ճանցուիլ : Իսկոյն , գերմանացի գործաւորին յատկութիւններն , իւր բնաւորական հեղութիւնն , իւր անխոնջ աշխատասիրութիւնն և իւր նահապետական բազմասերութիւնը դիւքը վնասուել տուին շատ մը գաղթականաց կառավարիչներու : Նոյն իսկ Անգղիական կառավարութիւնը մէջ մոնելով , ուղեց անմիջապէս նորադանդ գաղթականաց քաղաքացիութեան իրաւունք տալ : 1720 ին , արքունի ծովային նաւեր , Հարաւային Գերմանիայէն 10,000 գաղթական առին Լոնտոն տանելու , անկէջ ալ

Ամերիկա : Անգղիոյ թագուհին ժամանակ մը իւր գանձէն հոգաց անոնց ծախքերն . յետոյ անոնցմէ 4,000 իռլանտա զրկեց , նոյն երկրին բողոքական մարմինն ստուարացունելու համար : Բայց այս ձեռնարկութիւնն, որ 100,000 սթէռլին լիրայի նստած էր , առանց սպասուած ակնկալութեանցն համասլատասխանելու , Բառլամէնթէն խտրու քննադատուեցաւ , և անմիջապէս վրձիւ մը հրատարակուեցաւ՝ որ ամեն կերպ պաշտօնական գաղթականութիւն կ'արգիլէր : Իռլանտա չը զըրկուած գաղթականները՝ Նոր — Եօրք փոխադրուեցան , այն նպատակաւ՝ որ մօտակայ ցեղից Հնդկներուն հետ դադրիացի դաղթականութեանց նման , ամուսնութիւններ ընեն , և այս կերպով Անգղիոյ հետ մորթի վաճառականութիւնը դիւրացնեն , 'ի միւսս գաղղիական դաղթականութեան : Բայց այս մասին ալ , կառավարութեան յոյսն 'ի դերեւ ելաւ , վասն զի Գերմանացիք հնդկայնոց հետ բնաւ և ոչ մէկ ամուսնութիւն հաստատեցին : Առաջին անգամով քաղաքացիութեան իրաւունք տրուեցաւ իրենց , ծննդեամբ Անգղիացիներու չափ ընդունելութիւն գտան . իւրաքանչիւր դաղթականի 60 արտավար անդ , տարուան մը ուտելիք և հարկաւոր եղած երկրագործական այլ և այլ գործիքներ տրուեցան . միանգամայն ծանր սլատուհասներով արգիլուեցաւ՝ որ ասր չը գործեն , որպէս զի արքունի դոժարանաց մենտլաճառութեան միւսս մը չը բերեն : Բայց քիչ մ'ատեն ետքը , դաղթականաց իշխանութիւններն , իրենց հաշուոյն մէջ սխալելով , ընթացքնին փոխեցին , և Գերմանացի գաղթականներն իրարմէ որոշելով՝ հինգ հինգ ընտանեաց բաժնեցին , իւրաքանչիւր խմբի մշակութեան մաս մը հող յատկացնելով և բռնաւոր տեսուչներ կարգելով վրայնին : Նոր — Եօրք նահանգին Հիւնդէր կառավարիչը՝ մտածեց դաղթականներն ուրիշ կողմիոյ խադրել , մշակութեան և թէյի պատրաստութեան համար , և տասը նաւով ճամբայ հանեց զանոնք , որոցմէ

կէսը նաւարկութեան միջոցին հիւանդութեամբ մեռան : Այս ճակտողութեամբ լուրն առնելով, նոր գաղթականութիւններն սկսան ուրիշ կողմ ուղղել իրենց ճամբան : 1734 ին, Հիւնդէրի յաջորդ ֆոսպի կառավարիչը՝ Նոր — Խորքի սահմաններն հաստատուել ուղղող գաղթականաց՝ մեծամեծ խոստումներով ծանուցադիր մը ուղղեց, բայց բնաւ արդիւնք չունեցաւ : Նոյն ծանուցմամբ, առաջին անգամ Նոր — Խորք գաղթել ուղղող հինգ հարիւր ընտանեաց իւրաքանչիւրին ալ 300 արտավտը տեղ կը խոստանար, միայն անուանական տուրք մ'առնելով, և իւր խօսքը մասնաւորապէս Գերմանացուց կ'ուղղէր, զանոնք կանեփի մշակութեան աշխատցնելու մօտք : Բայց գաղթականները Նոր — Խորքի կառավարութենէն խուսելով, շարունակ դէպ 'ի Բէնսիլվանիա կը գաղթէին, առանց թէպէտ աւելի յաջողութիւն մը գտնելու :

Հիւնդէրի նախորդներն երբէք համակրական վարմունք մը ցցուցած չէին գաղթականաց, այլ միայն իրենց շահասիրութիւնը դո՛հ ընելու աշխատած էին : Շատ նորեկ գաղթականներ՝ հիւանդանոց մոնելու սովորուելով, իրենց ընտանիքը չքաւորութեան մէջ կը թողուին, և ոմանք ևս իրենց ճանապարհորդութեան մէջ վերջին շունչերնին կուտային, բազմաթիւ որբեր թողլով Նախախնամութեան : Տեղական կառավարութիւնն այս անժառանգ որբերն իւր պաշտպանութեան տակ կ'առնէր, և զանոնք իբրեւ ծառայ կամ գործակալ Նոր — Խորքի քաղաքացուց կը յանձնէր : Այսպիսի պարագայի մը մէջ, խնամակալը պարտաւոր էր անուցսնել, հագցունել և լաւ խնամել զմանուկը, մինչև որ իւր եօթն և տասնամեայ տարուան հասակն առնէր, և պատասխանատու կըլլար, եթէ այս պայմաններուն դէմ մեղանչէր : Այս միջոցն յոյժ շահաւէտ էր կառավարութեան գործաւորաց և վաճառականաց, որոնք այս կերպով աշխատաբէր ծառայներ կ'ունենային. մինչդեռ միւս

կողմէն ալ այրի ծնողք կը պարտաւորէին շատ մը տա-
րիներ իրենց մանկանց օգնութենէն զրկուիլ : Հասարա-
կաց բարերարութեան անուշով, անդթաբար կը կեղե-
քէին ընտանեաց թշուառ հայրերն՝ որք՝ բռնապետո-
ւած էին գլուխ ծռել զօրաւորագունին օրինաց : Հիւն-
դէր անգթութեամբ աւելի ևս չափազանցեց . իւր քը-
մաց համեմատ, դաղթականաց բաւական չափահաս
արու և աղջիկ զաւակներն յափշտակեց և, առանց ծը-
նողաց աղաչանացը զիջանելու, ագարակատէրներու յանձ-
նեց, միայն խիստ անչափահաս մանուկները թողլով ծը-
նողաց :

Այս միջոցին, Բէնսիլվանիոյ մէջ ալ իրերը վատ-
թար կերպարանք մ'առած էին : Գաւառական իշխա-
նութիւնք, փոխանակ դաղթականներն հրաւիրելու,
առջի բերան զանոնք կառավարութենէն հեռացնել
ջանացին : 1727 տարւոյն մէջ, « կէս վայրենի Գերմա-
նացեոց հրոսներու » ցամաք ելլելն արգիլելու նպատա-
կաւ, լրտես նաւեր սահմանուեցան, և վճիռ մը հրա-
տարակուեցաւ, որով դաղթականներն իբրեւ հասարա-
կութեան աղետաբեր չարապործ կընկատուէին և նա-
ւապետներն անդամ պատժէ ազատ չէին մնար : Այս
միջոցներն անբաւական ըլլալով, կառավարութիւնը
փութաց՝ իւրաքանչիւր ազգաւ գերմանացի դաղթա-
կանաց վրայ 40 չիլին տուրք մը դնել : Ասով հանդերձ
դարձեալ գերմանական դաղթականութիւնն Բէնսիլվա-
նիոյ երկրին նկատմամբ միշտ ուրիշ տեղերէ աւելի մաս-
նաւոր սէր մ'ունեցաւ տաօն և ութերորդ դարու գը-
րեթէ ամբողջ շրջանին մէջ, և անկէց դէպ 'ի հիւսիսա-
յին և արեւմտեան այլ և այլ երկիրներ կը դաղթէին :
Գաղթական գործաւորներն ու ծառայները տեղաւո-
րելու և անոնց պաշտօններ յատկացնելու համար այն-
չափ շատ գործակալութիւններ կային՝ որ Բէնսիլվանիոյ
երկրին մէջ մեծ շահու գուռ մ'եղած էր այս գործը .
երկար ատեն գերմանացի դաղթականութիւնն՝

անգլիական կառավարութեան կամ իւր գաղթականաց
 դործակալներուն յայտարարութիւններէն և Ամերիկայի
 հարստութեանց համբաւէն խաբուեցաւ : Սնշուշո այս
 հրապոյրը շատ զօրաւոր եղած ըլլալու էր , որ այնչափ
 ընտանեաց թշուառ հայրեր կամակար զիջան ճանա-
 պարհորդութեան ամեն դժուարութիւններն յանձն առ-
 նելու : Այն ժամանակներն Եւրոպայէն յԱմերիկա ճանա-
 պարհորդութիւնն այնչափ ամիս կը տւէր , որչափ որ որ
 հիմայ կը տւէ , փոխադրութեանց մասին նաւերուն տես-
 չութիւնը շատ անկանոն էր . նաւապետ մը , որ միայն
 վեց հարիւր անձի տեղ կ'ունենար , հազար երկու հա-
 րիւր կ'առնէր : Նորադրանդ երէց մը կը պատմէ թէ իւր
 նստած նաւուն մէջ՝ ինն հարիւր ճանապարհորդներէն
 չորս հարիւրն անօթութենէ կամ նաւային տենդէ մե-
 ռան : « Գաղթականաց կրած ֆիզիգական տառապանք-
 » ները , կ'ըսէ նոյն ֆիւնձի երէցը , մարդուս երեւակա-
 » յութենէն խիստ վեր էին , և նաւաստեաց նախատա-
 » կան վարմունքն աւելի ևս կը վշտացունէր զանոնք :
 » Գերմանացիս իբրեւ ապրանք մը կը նկատուէր . և ար-
 » դարեւ Հնդկաց մուրացիկներն (parias) այնչափ թըշ-
 » ուառ չէն՝ որչափ որ էին Բալաթինացիք , Յիւլա-
 » տելֆիոյ Գերմանական ընկերութեան դիւաններուն մէջ մնա-
 » ցած գաղթականաց պատմութիւնները կատարեալ վկա-
 » յաբանութիւն մը կրնան համարուիլ : Բայց զարմանալին
 » այն է՝ որ թէ նաւապետաց և թէ հարկապահանջից
 » դէմ անհնազանդութիւն մը դործած ըլլալուն հետքն
 » անդամ չը տեսնուիր նոյն պատմութեանց մէջ : Առանց
 » դժգոհութեան ցոյց մ'ընելու , թող կուտային՝ որ
 » ըստ քմաց դործածեն զիրենք , որպէս թէ վշտակրու-
 » թիւնն 'ի բնէ իրենց ճակատագիրն եղած ըլլար : Սե-
 » ւերը շատ անգամ՝ յեղափոխութիւններ յարուցին . բայց
 » տասն և ութերորդ դարու գաղթականը հապտակու-
 » թեամբ կը տանէր այս ամեն չարեաց : Երբ իրաւունք
 » ունենար , շնորհք կը խնդրէր , իր վրայ այնպէս կը

«նայուէր, ինչպէս բամբակի բեռի մը վրայ, և այն բա-
 «ներն այն միջոցին կը պատահէին, որ Մեծն Բրետերի-
 «կոս իւր զինուոց հռչակն համայն Եւրոպա կըտարածէր,
 «Գերմանիոյ դրագիտութիւնն իւր փառաց գազաթ-
 «նակէտն հասած կըթուէր և Գաղղիոյ յեղափոխութեան
 «առաջին բոմբիւնները լսուիլ կ'սկսէին» :

Այսչափ դժուարութեանց հակառակ, գաղթելու
 եռանդն անկարելի էր նկարագրել : Եւրոպայի զինուորական
 լիակատարութեան ստոյգ իրողութեանց ան-
 տեղեակ, և այլ և այլ շինծու պատմութեանց հաւատք
 ընծայելով, կը կարծէին թէ գաղթականութեամբ միայն
 բարեկեցութիւն պիտի գտնեն, և իսկոյն իրենց հայ-
 րենեաց կռնակ կը դարձունէին : Իրաց այս վիճակէն
 շահագէտք փութացին օգուտ քաղել, և Հոլանտայի
 նաւահանգիստներէն վաճառատանց բազմաթիւ միջ-
 նորդներ Գերմանիա թափեցան, 'ի հաշիւ Ռօթէրտա-
 մի և Ամստըրտամի նաւատեարց՝ գաղթականներ շահե-
 լու նպատակաւ : Սոյն միջնորդներն իւրաքանչիւր ան-
 հատի 2—3 տուգաթ գրաւական կ'ուտային : Աչք շլա-
 ցնող այլ և այլ զարդեր կը ցուցնէին ժողովրդեան, և
 իբրև գրախտ կը նկարագրէին այն երկիրն, ուր այն
 եղկելիները տանել կը խոստանային : Շատ մարդիկներ
 այս խոշոր հրապոյրներէն խաբուեցան : Բայց նաւատե-
 րներն աւելի չքաւոր գաղթականներ կը վնտռէին, ձրի
 փոխադրութիւն խոստանալով, և կանխիկ թէ՛ զգեստ և
 թէ՛ դրամ բաշխելով : Վերջապէս, ամեն բան կ'ընէին,
 որպէս զի կարենան վերջն ալ զանոնք կողոպտելու պա-
 տրուակ մ'ունենալ, երբ Ամերիկա տանին : Այս շահա-
 վաճառը տարիէ մ'աւելի տևեց :

«Երբ գաղթականներ փոխադրող նաւը, կ'ըսէ Միւլա-
 «լէնպէրկ երէցը, ֆիլատելիոյ նաւահանգիստը մտնէ,
 «իսկոյն գնողները ձեռքերնին կ'առնեն ուղևորաց ցան-
 «կը, անոնց նաւարկութենէն առաջ ստորագրուած պայ-
 «մանագրութիւններն, և փոխադրութեան ծախուց և ա-

«մեն կերպ կանխադրամոց հաշիւները : Յետոյ բժիշկ մը
 «գալով գաղթականները կը քննէ , և օրաթերթ քանմիւ
 «ջապէս գաղթականաց դաշտուտը ծանուցանելով , կը
 «հրաւիրեն որ դործաւորի կամ ծառայի պէտք ունեցող
 «անձինք նաւահանդիսան երթան , ուր կեցած է գաղ-
 «թականաց նաւը : Իրենց ճանապարհորդութեան ծախ-
 «քը վճարող , կամ ֆիլատելիոյ մէջ վճարելու ձեռնհաս
 «բարեկամներ ունեցող գաղթականք , կ'ընան աղատօրէն
 «ցամաքն ելլել . բայց խիստ սակաւաթիւ են ասոնք .
 «գնողներն իրենց յարմար դատած անձերն ընտրելով ,
 «անոնց հետ պայմանագրութիւն կ'ընեն թոշակի և ծա-
 «ռայութեան տեղութեան մասին : Գաղթական մը ս'ը-
 «չափ աւելի պարտք ունենայ նաւատիրոջ , նոյնչափ ա-
 «ւելի կ'պարտաւորի իւր պաշտպանին ծառայել , և ընա-
 «կան է որ նաւատէրն իւր առնելիքին տասնատասիկը
 «պլիտի պահանջէ : Պաշտպանը տեղական կառավարու-
 «թեան առջև յայտարարութիւն մ'ընելով , կը ծանուցա-
 «նէ իւր իշխանութեան տակ առած գաղթականաց ա-
 «նունները , որոնք սովորաբար ընտիր երիտասարդները
 «կ'ըլլան : Բայց ծերերն , այրիներն ու մստազ որբերն ,
 «անտերունջ և անպաշտպան , երեսի վրայ կը մնան , պա-
 «տրուակելով թէ շատ աղքատներ կան սնուցանելու : Ե-
 «թէ հասակաւոր անձինք զօրաւոր աղաքներ ունենան ,
 «ծնողաց ճանապարհորդութեան ծախքը զաւակաց վճա-
 «րել կուտան , դատապարտելով զիրենք այնչափ երկար
 «ծառայութեանց , որ այլ ևս յոյս ալ չեն ունենար ի-
 «րենց ընտանիքը վերստին տեսնելու , և իրենց երկրին
 «ընդուն ալ բողբոլին կը մնան » : Գաղթականք ձեռ-
 «քերնին երկինք կը վերցնէին և հոլանտական շահա-
 «դէտներուն բռնած անարժան ընթացքին վրայ նաւա-
 «պետաց առջև կը դանդատէին . սակայն իրենց հեծու-
 «թիւնքն անխելի կը մնար , և գաղթականաց կառավա-
 «րիչներն ալ , որ իրենց վերջին տպաւէնն էին , գաղտ-
 «նապէս նաւատէրները կը քաջալերէին : Բայց դժուար

բութիւն մը կար՝ զոր պէտք էր վերցնել . դաղթականք առ ընտանիս իւրեանց գրած նամակներնուն մէջ միշտ իրենց դիտուն եկած ձախորդութիւնները կը պատմէին և կը յայտնէին թէ վատ և անարգ շահավաճառի մը զոհ դացած են : Ընդհանրապէս դաղթականք՝ զիրենք բերող նաւուն կը յանձնէին առաջին գրութիւններին , որ խիստ վտանգաւոր էին ընկերութեան . նաև 'ի պահանջել հարկին նաւապետը քանի մը օր օլլաւտելիիս կը մնար , նամակներն առնելու համար : Բայց երբ այս թուղթերն Սմադբերում կը հասնէին , գաղտնի գործակալաց ձեռք կը բացուէին , և ընկերութեան շահուց մնասալէար գիտողութիւնները մեծ զգուշութեամբ փոխելով , և ընդհակառակն , դաղթականաց ճանապարհորդութեան վիճակին և Սմերիկայի մէջ գտած ընդունելութեանց նկատմամբ խիստ բարեյաջող լուրեր տալով , ուրիշ նամակներ կը գրէին , ըստ կարի ջանալով որ զըրուածքը նամակագրին բուն ոճոյն և ձևոյն նմանցունեն : Այսպիսի բարի լուրեր տուող նամակներն ընտանեաց մատուցանելով , վաճառատանց միջնորդներն անվրէպ կը յաջողէին , ընտանեաց վստահութիւնն իրենց շահուն գործիք ընելով : Սակայն պէտք չէ կարծել թէ տասն և ութերորդ դարու դաղթականութիւնը զխաւորաբար այսպիսի խորամանկութեանց արդիւնքն էր . առաջին պատճառ և շարժառիթ ժողովրդոց իրարմ տառապանքներն եղան , մանաւանդ թէ շահագրիտութիւնը գործի սկսելէն շատ կանուխ , արդէն դաղթականութիւնն սկսած էր շարժիլ : Սոյն դաղթականաց բանակին մեծ մասը դաշտային ժողովուրդներէ կը բաղկանար , որոնց հետ կը միանային նաև շատ մը հացկատակներ , գողեր և դասալիք զինուորներ : Սյս կարգի դաղթականաց թիւը գրեթէ 20 առ 100 չէր անցներ . միւս բոլորն ալ , մեծաւ մասամբ ամուսնացեալ , պարկեշտ գործաւորներ էին , որոնք անշուշտ իրենց հայրենեաց մէջ կրնային մնալ , եթէ իրենց վիճակն , ա-

ռանց գաղթականութեան, բարեփոխելու գէթ դուզ-
նաքեայ յոյս մ'ունենային :

Երբ աղբաւ գերմանացի գաղթականներուն թիւը
բաւականէն աւելի ստուարացաւ, տեսակ մը համերաշ-
խութիւն հաստատեցին մէջերէն. և մինչդեռ, կը-
րօնական գրքեր և դրամ խրկելու համար, Հոլանտայի
և Գերմանիոյ մէջ ընկերութիւններ կը կազմուէին, ի-
րենց կողմանէ գաղթականը ևս հանգանակութեան մաս-
նաժողովներ կը հաստատէին, մասնաւորապէս Նոր —
Եորքի և Ֆիլատելֆիոյ մէջ : 1792 էն սկսեալ, կը տես-
նեմք որ գաղթականութիւնն օր ըստ օրէ նորանոր յա-
ռաջագիմութիւններով կը զարգանայ : Սոյն այս թուա-
կանին Նոր — Եորք եկաւ Բակոք Աստոր անունով աղ-
քատ Բալթիկացի մը, որ վերջը գերմանական անու-
նըն այնչափ պայծառացուց : Աստոր, իւր թոշակէն խը-
նայողութեամբ բաւական արծաթ չահելով, մորթի վա-
ճառականութեան ձեռք զարկաւ, որ միշտ ապահով
ճամբայ մ'էր ստակ շահելու, և 'ի հաշիւ Ամերիկայի կա-
ռավարութեան, Անգղիացւոց հետ գերազանցօրէն մըր-
ցելով, վաճառականութեան այս ճիւղն անոնց ձեռքէն
յափշտակեց, ինչպէս որ ասոնք ալ յափշտակած էին
Գաղղիացւոց ձեռքէն : Աստոր իւր ձեռնարկութեանց
մէջ շարունակ յաջողելով, պատճառ եղաւ հետզհետէ
Նոր — Եորքի սահմաններն աւելի ևս ընդարձակուե-
լուն, յորում շատ մը այլ և այլ հասարակաց օգտակար
հաստատութիւններ հիմնարկեց, և իբր գլուխ գործոց՝
մատենագարան մը, որուն վրայ 4,000,000 ֆրանք ծախ-
սեց :

ԱՐԱՐԱՑԻՈՑ

ՀԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Արաբացւոց երկիրը հետաքրքրութեան արժանի երկիր մ'է իր արդիւնքներովը և այն տեղ բնակեալ ցեղերուն սովորութիւններովը : Այս տեղ մերնպատակն ոչ թէ արդեանցը կամ բերքերուն վրայ, որովհետեւ պատմութեան հետ վերաբերութիւն չունին, այլ հոն բնակող ցեղերուն, և մասնաւորապէս Պէտէվի ըսուածներուն վրայ խօսիլ է, որ այսօր Արաբիայէն դուրս Եգիպտոսի, Սուրուց և Պաղեստինացւոց երկիրներն ալ տարածուած են :

Յոյն և հռովմայեցի պատմիչք՝ որ արաբացի պատմիչներէն աւելի ծանօթ են մեզի, այս ընդարձակ երկիրը բնակող ցեղերուն անունները կը յիշեն, որոնք հիմա ճիշդ նոյն անունով ճանչցուած չեն . բայց արդի ցեղերուն անուանց հետ մօտէն կամ հեռուէն նմանութիւն մը կը նշմարուի մէջերնին :

Դոմատք կամ Թամուտեանք ուրիշ բան չեն, բայց եթէ Դասմ և Թէմուտ ըսուածներն, որոնք արաբացւոց թէ՛ աւանդական պատմութեանց և թէ՛ քուրանին մէջ կը յիշուին, բայց արդի պատմութեանց մէջ անյիշատակ մնացած են :

Հին պատմիչներուն Հոմերացիք և Նաբատացիք

ըստածնները գիւրաւ կը ճանչցուն՝ որ վերջերն արա-
բացւոց մէջ Պէնի Հիմեար և Նապատ ըստածններն են* ,

Նոյնպէս հին պատմիչք՝ Օման և Մինարեցիք և Սա-
բէայիք , Սարամետացիք և Զամարի անունով ցեղեր ալ
կըլիշեն , որոց անունն իրենց բնակած գլխաւոր քա-
ղաքներէն առնուած է , որ են Օման** , Մինար , որ
Ափրիկէի Կոլինեա գաւառին մէկ քաղաքն է . Սապա ,
Եէմէնի երկիրը քաղաք մ'է Մաաքադի մօտ , և հին
առեւնը խիստ համբաւաւոր թագաւորանիստ քաղաք
մ'էր*** : Հաղրամուրթ , Եէմէն գաւառին մէկ քաղաքը .
և Զամմար , որ Նոյնպէս Արաբիոյ մէկ քաղաքն է , բայց
հիմայ անծանօթ : Հին ասորեացի արաբացի պատմիչք Սա-
րէպ անունով թումբ մը կըլիշեն , որ ծովուն ջուրը ցա-
մաքը կոխելն արգիլելու համար շինուած էր : Այս թում-
բը փրկելով՝ զոր վերջը նորոգելու հոգ չըրին , այն տե-
ղերը բնակութիւն ալ հաստատուեցաւ , եւ հին անու-
նը քիչ մը փոխուելով Մարիէպ ըսուեցաւ , զոր ոմանք
Մարէպ կ'ըսեն փրկած թումբին անունովը . այս անուան
բուն նշանակութիւնն արապ եղած ըսել ըլլալով՝ կրնանք

*Նեպալ բառին բուն նշանակութիւնն է խոտ կամ բոյս ,
որուն յոյնական կ'ըլլայ Նեպալալ : Հոս յիշուած ցեղը մասնա-
ւորապէս մշակութեան եւ բուսեղէններ զարմանելու պարա-
պած ըլլալուն համար այս անունով ճանչցուած են :

**Օման ծովեղերեայ քաղաք մ'է Արաբիոյ արեւելեան
կողմերը Ովկիանոսի մօտ , որով մասնաւորապէս Պարսից ծո-
վածոյոյն եւ Հնդկաստանի մէջ տեղի Ովկիանոսը Օմանի ծով
կ'ըսուի , զոր արաբացիք ընդհանրացնելով բոլոր Ովկիանոսը
Կոմանի խմբան կ'անուանեն , բայց աւելի սովորաբար Կոմանի
Կոմանի կ'ըսեն , որ չորս կողմերէն աշխարհս պատող ծով ը-
սել է :

***Սարէայիք անունով հին ժամանակի տեսակ մը կռա-
պաշտ ալ կը ճանչցուէր , որ արեւը , լուսինն եւ աստղերը
կը պաշտէին :

կարծե՛լ թէ այն տեղի բնակիչք ուրիշ ազգերէ բաղկացած ըլլալով արաբացւոց լեզուն, բարքն ու սովորութիւնն ընդունելով վերջը նոյն ազգին հետ միացած են*։ Արաբիոյ մէջ անուանի քաղաք մ'ալ կար երբեմն, զոր արեւմտեան նախնի պատմիչք յաճախ կը յիշեն Պետրա անունով։ Եւ վեհապատիւնոս կայսեր ժամանակ երբ Հռոմէմայեցիք Հրէաստան արշաւեցին և Նրուսաղէմ պաշարեցին, այն կողմերը գտնուող քրիստոնէայք աստուածային ազդեամբ Հրէաստանէն փախելով այս քաղաքն և ասոր շրջակայները պատսպարեցան։ Քաղաքին անունը Պետրա, վէմ ըսել է յունարէն, բայց յայտնի է՝ որ արաբացիք իրենց բնակած քաղաքին յունարէն անուն չէին դնէր։ Ուստի արդի հնագէտ աշխարհագիրները հաւանական կը կարծեն ըսելը՝ թէ Արաբիոյ Հիւճաղ նահանգի լահզա գաւառին Հաճար անուն բերդաքաղաքն է, և յիրաւի, այս բառն արաբացւոց լեզուով քար կամ վէմ ըսել է։ Մեղի տյս բառէն ելած կ'երեւի հաֆուսի բառն ալ, որուն նախատիպն է հաֆուսի քաղաքի քաղաքը հաֆուս կ'անուանեն։ Ոմանք այս բառն Աբրահամ նահապետին Հագար անուն աղախինէն առնուած կը համարին, որ արաբացւոց նախահայր իսմայելին մայրն էր։ Բայց ցեղի մ'անուն մէկ կնոջ առնուելուն՝ սուրբ Գրոց մէջ ուրիշ օրինակ չկայ։ Եւ սրբոյն Պօղոսի առ Գաղատացիս թղթոյն չորրորդ գլուխէն ալ՝ որ իսահակայ և իսմայելի վրայ այլաբանական մեկնութեան պէս զրուցուածք մ'է, արաբներուն հագարացի ըսուիլն այս մտքով առնուելուն բան մը չեւ

* Ասոր պէս բան մ'եղած դիտեմք՝ Սպանիա արաբացւոց իշխանութեան տակն եղած ժամանակ, որ ասոնց հետ որ եւ իցէ կերպով խառնուող և միացող սղանիացիները հաֆուսի ըսուեցան, և ետքն աւրուելով հաֆուսի եղաւ և հիմա աստուածային պաշտաման մէկ մասնաւոր կերպին յատուկ անուն մ'է սպանիացւոց մէջ։

ներ, Հագարացի ըսելը պարզապէս Հաճար կամ Պետրա քաղաքին և անոր շրջակայից արարները հասկնալը բընական կ'երևի: Ուրիշ բան է ըսելը՝ թէ այս քաղաքին անունը Հագարայ անունէն առնուած է:

Արեւմտեան մատենագրաց մէջ յաճախ դործածուած Սաւաթնաբառ մ'ալ կայ, զոր երբեմն իբրև արաբացի նշանակութեամբ կը դործածեն, և երբեմն ընդհանրապէս բոլոր մահմետականները կը հասկնան՝ այս բառով, զոր լատիներէն՝ որ բոլոր արեւմտեան եւրոպացւոց դրաբար լեզուն է, Սաւաթնաբառ կ'ըսեն: Արեւմտեան լեզուաց մէջ այս բառիս արմատն եղող «սաթ» վանկերը նշանակութիւն չունին, (սաթ, հայերէնի «ս» կամ «ս» նշանակութեան պէս մասնիկ մ'է, որով այս բառը «սաթնաբառ» ըսելու պէս կ'ըլլայ) ուստի բանասէրք իրաւամբ այս բառին արմատը, կամ քերականօրէն խօսելով, նախատիպը, արաբացւոց լեզուն մէջ կը փնտռեն, բայց իրարու համաձայնած չեն: Ոմանք շարժ բառէն ելած կը կարծեն, որ «սաթնաբառ» ըսել է, և շարժնաբառ «սաթնաբառ» ըսել է, արաբացւոց մէջ արեւել կարծուած մոլութենէն առնելով: Բայց ասանկ կարծողները թէ որ այդ աղբիւն մէջ ընդհանուր եղած աղբիւ հիւրասիրութիւնն և առատաձեռնութիւնը գիտնային՝ քանի մի աղքատ և առ հարկի գողութիւն ընելու ստիպուող մարդոց վայելուչ անունն ամբողջ աղբի մը տալու չէին համարձակեր, ուստի այս ստուգաբանութիւնն անհիմն կը սեպեմք: Ոմանք ալ «սաթնաբառ» կամ «սաթնաբառ» բառէն կը հանեն, որ ձիադարման կը նշանակէ: Բայց «սաթնաբառ» «սաթնաբառ» ելնելով՝ որ թամբ կը նշանակէ, ըսել կ'ըլլայ թամբ կամ առ առաւելն՝ ձիու պէտք եղած բաները շինող, որով կ'ըլլայ ոչ թէ աղբի՝ այլ մասնաւոր արուեստաւորի մ'անուն: Ուստի այս վերջին երկու ստուգաբանութիւն անհիմն և առաջինը միայն ընդունելի կը սեպեմք: Հաւանականութենէ հեռի չեմք կարծել ան

Համմէտ գերմանացի գիտնականին նշանակածն ալ, թէ գուցէ «սա բառէն ելած ըլլայ, որ անշէն և անապատ տեղ ըսել է, և արաբներուն մէջ այսպիսի տեղեր բընակող շատ կան :

Այսպէս են Պէտէվի ըստածները, որ մինչև ցարդ միայն մէկ քաղաք իրենց բնակութեան տեղի որոշած չեն, այլ անշէն տեղեր կը թափառին վրասներով, կամ աւազուտ երկիրներ բնականապէս քարերու մէջ փորուած այրերը կը բնակին, և ասոր համար հասարակօրէն «սա» բառը կ'ըսուին, որ է աւազաբնակ արաբացիք : Այնպիսի տեղերու մէջ ճանապարհորդներէ անտես կը մնան և յանկարծ անոնց վրայ կը յարձակին, կը կողոպտեն, և իրենց աւազուտ բնակարանը կը փախչին կ'ապաւինին, որով աւազակ բառը սկիզբէն այս գողերուն յատուկ եղած և յետոյ ամեն տեսակ գողերու համար ընդհանրացած կ'ըլլայ մեր լեզուին մէջ : Սառսկէն բառին ալ «սա» բառէն ածանցած կարծուիլը որ վերընը շանակեցինք, այս մտքով և գող Պէտէվներուն յատկացնելով կրնայ արդարանալ : Այսպիսի բնաւորութեամբ Պէտէվներն ամենուն թշնամի ըլլալով ամենն ալ իրենց թշնամի ունեցած են, ինչպէս որ ասոնց նախահայրը՝ Իսմայէլ ծնանելէն առաջ հրեշտակն անոր մօրը Հագարայ իմացուցեր էր՝ թէ անոր ձեռքն ամենուն վրայ՝ և ամենուն ձեռքն անոր վրայ պիտի ըլլայ : « Զեռտ Զորա յասիւնին, և յեռտ ասիւնեցուն 'էն » : (Ծնն. ԺԶ. 12) :

Պէտէվներուն բնակած անապատներուն մէջ ընտանեկանէն կամ նահապետականէն զատ վարչութեան եղանակ ճանչցուած չէ : Թագաւորնին իրենց հայրն է : Աշխարհի ս'ը կողմն որ ըլլան՝ դրօշակնին իրենց նիղակըն է, զոր կը տնկեն : Եթէ երբեմն այս ինչ կամ այն ինչ կողմը տիրած են, բնաւ մէկ տեղ մ'ալ երկարատեւ տիրապետութիւն ունեցած չեն : Արաբներն ընդհանրապէս երեք յատկութիւն ունին, որ են՝ առատասիրտ հիւրընկալութիւն, անշտակի քաջութիւն և սերնճախօ

սութիւն : Ամենէն ազնուազգի անխկա կը սեպուի մէջերնին՝ որուն լեղուն ճարտարխօսութիւնն՝ առատաձեռնութեանը հաւասար, և բերնէն ելած խօսքը՝ աղեղէն թռած նետերու պէս ուղղակի նպատակին կը հասնի : Այն բանաստեղծը՝ որոյ յօրինած բանաստեղծութիւններն ուրիշ նմաններէն գերազանցութիւննին պահելու համար ֆեապէի պատէն վար կ'ախել սովորութիւն ըլլալով հաւաքէն կ'ըսուին, պէտք է՝ որ այս կողմանէ իրենցմէ ստորին եղողներուն մասնաւոր միջամարտութեամբ ալ յաղթեն . և եթէ այս կողմանէ մրցանակ առնուլ չյաջողին՝ իբրեւ բանաստեղծ վաստկած մրցանակնին ալ կը կորսնցունեն : Մուհամմէտի ժամանակէն առաջ երեւի բանաստեղծ մը Անդար անուն, բանաստեղծութեանը համար իրեն տրուած մականուններէն զատ՝ ասպետներու հայր և ասպետութեան գաղափար ալ ըսուեցաւ իր ժամանակի ասպետներուն նըկատմամբ : Ասոր քաջագործութիւնները պարունակող պատմութեանցը Մուհամմէտ ալ հաւնեցաւ, որ թէ պէտ պարսիկ բանաստեղծներուն յօրինած առասպելներն և ուրիշ գրուածները կը պախարակէր, բայց իւր աղգին հին աւանդական առասպելներն իր քուրանին մէջ ալ անցնելու անարժան չտեսաւ : Այս շինծու պատմութեանց շատը Արաբիոյ մէջ եղած կը պատմուին . ասոր համար է՝ որ արաբներուն մէջ յարգ և պատիւ վաստկած քաղաքները շատցած են : Արաբներուն աւանդութիւնը կ'ըսէ՝ որ Ադամ և Էւա Արաֆաթ լեւան մօտ Մէրվէ լեռն իջան երբ վախկութեան գրախտէն հանուելով աշխարհի մէջ մտան . ֆեապէն Աբրահամ նահապետը շինեց կ'ըսեն, և որպէս թէ ասոր ապացոյց մը տալու համար՝ այն տաճարին մօտերը փոս մը կը ցուցնեն՝ թէ նոյն նահապետին կոխած տեղը տպաւորուած ոտքին նշանն է : Կ'ըսեն թէ Աբրահամու Հագար աղախինը տղան Իսմայէլն առած և տիրոջմէն զատուած ժամանակը՝ երբ ծարաւէն սրապակելով տղան

յրոյ կարօտութիւն կը քաշէր, հրեշտակը Զէմզէմը տա-
ւած աղբիւրը ցցուց: Կը պատմեն՝ թէ Սալիհ մարգա-
րէն (սուրբ Գրոց մէջ յիշուած Սաղա անունն արարեն-
քըն այսպէս կը հնչեն) ասպառածներու խողովներու
մէջ բանաւարկուած՝ անոր ուղտն մինչև ցարդ ողջ մնա-
ցած է, և թէ մուտ ցեղին ամբարշտութեանց վրայ կ'ող-
բայ. և իր տէրն սպաննողներուն քարկոծմամբ պատ-
ժուիլը կ'իմացունէ. և որպէս թէ այն ուղտին ձայնն և
աղաղակը մինչև հիմայ լսելի եղած ըլլային՝ Մէքքէ դա-
ցող ուխտաւորները Հաճի հասած ատեննին՝ (որ վերո-
յիշեալ Պետրա քաղաքէն զատ՝ և Մէքքէի մօտերը
մասնաւոր առջ մ'է) սոսկալի աղաղակներ կը հանեն Սա-
լիհի ուղտին ձայնը խափանելու համար: Հաղրամութ
մէկ աղբիւր մ'ալ կայ, որ ցամքած ըլլալուն համար
այսինքն, խափանեալ աղբիւր կ'ըսեն, և
կը պատմեն՝ թէ երբ այն երկիրը բնակող կռապաշտնե-
րն իրենց հաւատք քարոզելու զրկուած Հանդալա ա-
նուն մարգարէին համար համբաւ հանեցին՝ թէ ստա-
լսոս է, այն աղբիւրն այն ատեն ցամքեցաւ: Այն ցե-
ղէն Շէտտատ անուն մէկը կը յիշեն, որ երբեք չէր
անունով բան մը շիներ էր, և կը պարծէր՝ թէ յանդու-
գըն մարդիկը պատժելու պատրաստ աստուածային յա-
ւիտենական վրէժխնդրութեանը այն տեղէն (երկրաւոր
դրախտէն) դէմ դնելու կարող է: Հուտ անուն մար-
գարէին գերեզմանն այս Շէտտատին ըրածներուն իր-
ըն յիշատակ կը ցուցնեն: Մովսէս մարգարէին յիշատա-
կը յարդի և սրբազան բան մ'ըրած է Էարմիր ծովն և
Սինա լեռը, և Սիւէշի մօտ տասն և երկու աղբիւրնե-
րը, որ ելից գրքին մէջ (ԺԵ՝ 17), յիշուած Յաղիմայ
աղբիւրներն եղած պիտի ըլլան: Մովսէսի աներն ալ
Շուաիպ* մեծ յարգ ունի արաբացւոյ մէջ, և անոր

* Այս անունը սուրբ Գրոց մէջ ալ կայ եւ Յովաք զը-
րուած է, բայց ասիկա Գաւիթ թագաւորին զօրապետներէն

համար Մադեիամ քաղաքն ալ իբրև սուրբ երկիր մը կը պատուեն , որ կարմիր ծովուն եզերքն է . և Յոթոր , կամ ըստ արաբացւոց Շուաիպ` այն տեղ կրօնական պաշտօն կը կատարէր : Սաբա քաղաքը` նոյն քաղաքին Պալքիս անուն թագուհին շինեց կ'ըսեն , և այն թագուհին է` որ Սողոմոնի իմաստութիւնը փորձելու եկաւ : Սաբա` Նէմէնի մէջ է . իսկ Եթովպացիք , որոց երկիրն այն տեղէն բաւական հեռի է , կը պնդեն` թէ այն թագուհին իրենց ազգին վրայ կը տիրէր , և մինչև հիմայ թագաւորին անոր ցեղէն է : Զիւնէվաս հրեայ բռնաւորին համար , որ մեր զրոյց մէջ Դովլաս կ'ըսուի , և սուրբ խարիթթեանքը նահատակողն է , կ'ըսեն աւրաբները` որ իր կրօնքին չհետևողները կրակը նետել պրել կուտար , և այս անգթութեանը պատիժ` դետնէն կրակ ելաւ և այն ամբարիշտն այրեց , և կրակ ելած փոսն ալ կը ցուցնեն Նէճանու դաշտին մէջ : Մեր ճառընտրաց մէջ սրբոց խարիթթեանց պատմութիւնն ալ այսպիսի հրաշալի կրակով մը շատ հրեայ մեռնիլը կ'ըսէ . բայց Զիւնէվաս կամ Դովլաս բռնաւորին համար կ'ըսէ` թէ Եթովպացւոց Ելէաբուամ թագաւորը պատերազմի մէջ ասիկա դերի բռնեց և իւր ձեռքովն սպաննեց : Դարձեալ կը պատմեն արաբները` թէ Ասորհա անուն թագաւոր մը` ո'ր տեղի և ո'ր ազգի ըլլալն անծանօթ , սակայն Նէմէնի թագաւոր կը կարծեմք , Դոմտամ իրեն պալատ մը շինեւէն վերջը , Սանաա քաղաքին մէջ ալ եկեղեցի մը շինել տուաւ իբրև ուխտատեղի , Մէքքէ ուխտի երթալն արդիւնելու համար : Ասոր ժողովրդեան մէջ ծաղիկ հիւանդութիւնը տարա-

մէկն էր (Բ. Թաթ. Բ. 16) . իսկ Մովսէս մարգարէին անհրոջն անունն էր Նէթրօ , ըստ հայ թարգմանութեան Յոթոր (Եւք. ԺԲ. 1) , որ Հապուէլ ալ կ'ըսուէր (անդ. Բ. 16 — 21) :

ծուելով իրեն ալ անկէ մեռնիլն՝ արաքները սլատիժ կը սեպեն ։

Մուհամմէտի ժամանակէն առաջ Սամարա քաղաքը՝ որ Արաբիոյ մէջ պիտի ըլլայ՝ եւրոպական Ռուսաստանի Սամարէն տարբեր, երկու խեղանդամ մարդիկ կային՝ որ դուշակութիւններ կ'ընէին՝ կ'ըսեն արաքները . մէկուն անունն էր Սադիհ, և ոտք չունէր, միւսը կ'ըսուէր Շաքք, որ միայն մէկ ոտք, մէկ ձեռք, մէկ ականջ և մէկ աչք ունէր ։ Ասոնք ըսած են եղբր՝ թէ մտ ժամանակներս մարդարէ մը պիտի դայ աշխարհ . և անկէ ետքը Մուհամմէտ ծնած ըլլալով՝ արաքներն այս խեղանդամ մարդոց ըսածն անոր վրայ հասկցան, և ասոնք իբրեւ ճշմարիտ մարդարէ սեպեցին ։

Արաքացւոց պատմութիւնը Մուհամմէտի ժամանակէն առաջ արաքները մեզի այնպէս կը ներկայացնէ, որպէս թէ այն ազգին զանազան ցեղերը միշտ իրարու դէմ կը կռուէին ։ Այս ցեղերը կրնանք նմանցունել անջուր անապատի մէջ թափառական եղող ճանապարհորդներու, որոնք շատուոր ալ չեն կրնար ըլլալ, այն պիտի տեղեր իրենց օգտելու ջուր չըլլալուն համար . Արաքացի պատմիչք ուրիշ շատ ազգաց պատմիչներու պէս, որոց կարգէն դուրս կը մնան հայոց և հրէից պատմիչները, զիրենք հին ցուցնել կուզեն, և կ'ըսեն թէ իրենց ազգին սկիզբն այն ատենէն է՝ երբ քարերը տակաւին կարծրացած չէին, խմորի պէս կակուղ էին, և ամեն մարդ կրնար զանոնք իր ուղած ձեւ մտցունել ։ Անկէ շատ վերջն է կ'ըսեն՝ Գեապէի շինուիլը, և Արէժ մի ժամանակը պատահած ջրհեղեղը, և Եթովպացւոց թագաւորին Գեապէի վրայ յարձակելու ելնելով արդիւլուիլը, որ իրենց պատմութեան մէջ քչէ տարի կ'ըսուի . և արգիլմանը պատճառ այն եղաւ կ'ըսեն՝ որ անթիւ անհամար թռչուններ գետնէն քար ժողվելով՝ ասոր զօրացը վրայ թափեցին կարկուտի պէս, որով զօրաց շատը ջարդուեցան ։ Ոմանք նոյն իսկ արաքներուն

մէջէն ասիկա մէկ այլաբանութիւն մը կարծեն, և Եթովպիոյ զօրաց ջարդը՝ մէջերնին տիրած հիւանդութեան կուտան :

Ասոնց պատերազմաց հռչակաւորներէն մէկը կը սեպուի Դաոմ և Ղատիս ցեղերուն զիրար բնաջինջ ընելու համար բացածնին : Այս ցեղերն առաջ իրարու դաշնակից էին, և որովհետեւ Դաոմ ցեղին թագաւորը հրաման հանած էր՝ որ ամեն աղջիկ հարսնութեան առաջին գիշերն իր քովն անցունէ, Ղատիսներն այս սովորութիւնը ջնջելու համար առնոյ վրայ ելան. բայց Հիմաբիները միջամտեցին և ասոնք հաշտեցուցին : Այս պատերազմին երեւի և նորանշան մէկ հնարքն էր չարժական անտառ մը պտըտցունելին՝ թշնամին խաբելու համար : Շատ տարիներ անցնելէ վերջն այսպիսի հնարք մ'անդդիպցիք ալ բանեցուցին Պիրմինկէմի պատերազմին ատենը : Ուրիշ պատերազմ մը բացուեցաւ Ապս և Ջօպեան ցեղերուն մէջ՝ Շապլա և Տապիս անուն ձիւրուն վազելու մրցանակ առնելուն պատճառաւ, և երրորդ մը՝ Պէքր և Դաղլէպ ցեղերուն մէջ՝ Պէսուս անուն պառաւ կնոջ մը Սէրապ ըսուած էգ ուղտին համար : Այս երեք պատերազմները մինչև ցարդ ծանր և վտանգաւոր դէպքերու առթիւ կը յիշուին, Յիսուն մեծ պատերազմ եղած կը յիշեն արաբացի պատմիչք հին ատենը, ամենն ալ արաբ ցեղերն իրարու դէմ կուռեր են, օտար աղգաց հետ պատերազմելուն յիշատակը չեն ըներ : Կ'երևի՝ թէ ասոնք արմենեին տեղեակ չեն հռովմայեցի զօրաց արշաւանացը՝ որ մինչև Ալաուաթ Ուրաբիա գացին, չեն յիշեր Սգրիանոս կայսրը, զոր հռովմայեցի պատմիչք արաբական անունով պատուեցին, որ պէս թէ արաբներուն դէմ պատերազմած և յաղթած ըլլար : Փիլիպպոս կայսրն ալ չեն ճանչնար արաբները, թէպէտ հռովմայեցի պատմիչք կ'ըսեն՝ թէ Արաբիա ծընած էր : Ասոր կայսրութեան ժամանակն է Փրկչի 244 էն մինչև 249 թուականը, և կ'ըսուի ալ ասոր համար՝

Թէ քրիստոնեայ էր :

Հիճազի մէջ այսպէս ցեղ ցեղի հետ պատերազմած միջոցին , եէմէն դաւառին մէջ նոր ցեղ մ'եւաւ և զորացաւ Հիմեարի անունով , որ կարմիր կամ շէկ ըսել է , և հայերէն գրոց մէջ յիմերացիք անունով յիշուած կը գտնուին : Կարմիր ըսուելնին՝ կարմիր հագուստ հագնելնէն առնուած է : Վերջերն Արաքացւոց Սալանիոյ տիրած ժամանակին պատմութեան մէջ ալ՝ այն տեղ տիրող խալիֆէներուն պալատականներն ալ էլ հաջաւառով յիշուած կը գտնուին , որ նոյն հիմարէ բառն է : Հիմարիներն իրենց ցեղին նախահայր կը ճանչնային Գահտան և Ստանան անուն անձինքը՝ որ ուրիշ արար ցեղերու ալ նախահայր են : Այս ցեղին մէջ երկու դիտու թիւն մեծ յարգ ունենալով առաւելապէս ծաղկեալ էին . մէկն էր իրենց ցեղին ազգաբանութիւնն և հին պատմութիւնը , և միւսը՝ աստղագիտութիւնը : Մարդոց ցեղին հետ միատեղ՝ ձիերուն ցեղն ալ կը պահէին իրենց պատմութեանց մէջ : Անապատին մէջ ալ տուանց վտանգի և առանց իրենց ճամբէն խտորելու կը ճանապարհորդէին , և չուր կեցած տեղերն ալ գիտէին , որ ծածուկ կ'ըլլային , որպէս զի չուտ չը հատնին , Հիմարիները յիսուն թագաւոր ունեցած են իրարու ետեւ , որոց մէջէն չորսը միայն իրենց երկրին սահմանէն դուրս ելնելով Ասիա և Ափրիկէ երկիրներ առնլու պատերազմ բացած են : Մէկը՝ Ապտիւլ Ծէմս , Բաբելոնի տիրած է . մէկ ուրիշ մը՝ Զիւլ Գարնէյն , Տերպէնտի պարիսպը շինած է . երրորդը՝ Շէմմար , յաղթութեամբ մինչև Ոգոսս դետն անդին անցեր է , որ է հիմապուան խիվայի երկրին ճիհուն ըսուած մեծ գետը , և Սմըրդանտ քաղաքին ալ առաջին անունը փոխեր՝ իր անունովը Շէմմար ըսել տուեր է , որ հիմա դարձեալ իր հին անունովը կը կոչուի : Չորրորդն է Զիւլ Էղհար , որ Ափրիկէի անապատը բնակող ազգի մը հետ պատերազմեր է , որ ճիւղաղներու ազգ մ'է եղեր , և երեսնին ալ ոչ թէ մե-

րենին եղած տեղը՝ այլ ծոծրակին կողմը կ'ըլլայ եղեր :

Հիմա արի թագաւորներուն կարգն է Հնդկաց Դրա-
կոս ըսուած շէնքը շինողը , որուն անունը Սաբա քա-
ղաքին հիմնադիր Պալքիս թագաւորէն հայր Հէրհա-
տէն աւելի հռչակեալ է արեւմտեան կողմերը : Ուրիշ
անուանի թագաւորներն են Զիւլ Մինար , որ իր դոր-
ծէն՝ որ շատ աշտարակ շինեց , այն անունն առած է ,
և Արաբիոյ անապատին մէջ աշտարակ շինողներուն ալ
առաջինն այս է : Զիւ Շէնադիր , որ կը նշանակէ ականջ
փորիկ , որու վրայ որ դարչելի կ'ըրք մ'ունենար՝ մեռ-
ցնել կ'ուտար , և ինքը պալատին լուսամուտին առջիւր
նստած՝ յիշեալ գործիքով ականջները կը մաքրէր : Զու-
նէվաս , ըսել է գողգողացող , վասն զի միշտ կ'երերար
և է այն՝ որ հայերէն գրոյ մէջ Դոմնաս ըսուած է ,
ինչպէս որ առաջ նշանակեցինք . ազդաւ և կրօնքով
հրեայ էր , և հրեայ չեղողներուն դէմ հալածանք հա-
նելով՝ հաւատքնուն մէջ հաստատամիտները կրակը նե-
տել այրել կուտար : Ապրահա՝ որ Արաբիոյ վրայ պա-
տերազմ՝ բանալով՝ առաջին անգամ՝ փիղ բերաւ հոն՝
Մուհամմէտի ծնած տարին , որուն համար արաբ պատ-
միչները նոյն տարին ա՛ իւր թիւ կ'անուանեն , որ կը նշա-
նակէ ԺԶԷ * : Այս թագաւորն իթովպիայէն բաղ-
մաթիւ սևամորթ զօրք ալ բերաւ Արաբիա : Երեք թա-
գաւոր Դապասս ցեղէն ունին , որ են Հարէս՝ մեծ մա-
կանուանեալ , բարձրահասակ ըլլալուն համար , ազդաւ-
հրեայ* : Ասոր տղան ըսուեցաւ Զիւլ Գարնէյն , որուն
իւնէնի թագաւոր ըլլալը Հիշուիր՝ Երկրորդն է Ապու-

* Արաբացիք տարի նշանակելու համար «Էնէ բառէն զատ
ա՛ բառն ալ կը գործածեն , որ հայերէնի մէջ ալ նոյն նշանա-
կութիւնն ունի :

* Գուցէ կրօնքով ըսել կուզէ պատմիչը , վասն զի ասոր
ցեղը Դապասս՝ հրէից ցեղ էր :

Քէրպ, 'ի ծննդենէ հրեայ, միջակահասակ : Ասիկա է որ ամենէն առաջ Քեապէն բեհեղով մը պատեց, զոր մինչև հիմա տարուէ տարին նորոգելու սովորութիւն կայ : Երրորդն է Դօպաա պէյ Հասան, որուն տղան Ամրու պէյ Մաադի Քէրպ, նիզակ գործածելու յաջողակութիւնովը մեծ համբաւ ստացած էր : Հարիւր տարիէն աւելի ապրեցաւ : Ասոր վրայ Լիւլիտ արաբացի բանաստեղծը կ'ըսէ՝ որ եթէ արժանաւոր մարդիկ չառ ապրելու ձիրքն ունենային, ասիկա մինչև հիմա ողջ մնալու էր : Հիմեարիններուն վերջին թագաւորը Սէյֆիի եղէն, Պարսկց խիւսրէվ թագաւորին դեսպանին տուած մէկ հացկերոյթին ատեն սպաննուեցաւ : Սնկէ վերջն է՝ որ Եէմէնի բնակիչները Մուհամմէտի հաւատքին հետևեցան :

Այնուհետև բոլոր Արաբիա իսլամութեան օրէնքն ընդունելով Եէմէնցիներուն նմանեցան, մասնաւորապէս Հիճազի բնակիչները, որ է հին պատմիչներուն Ապառաժ Արաբիա ըսածը : Այս երկրիս և Եէմէնի մէջ իշխողներն որդւոց յորդի տիրեցին, որոցմէ չորս իշխանութիւն Հիճազի և չորս ալ Եէմէնի մէջ՝ Օսմանեան կայսրութեան ձեռքն անցան : Հիճազ առաջին տիրողներն եղան Օլսայլարի ցեղէն չորս իշխան, որոց իշխանութիւնը հարիւր տարիէն քիչ մ'աւելի տևեց, քրկչի 835 թուականէն մինչև 961 : Ասոնց յաջորդեցին Մէքքէի շէրիֆները Հաշէմ ցեղէն, որ Մովսիսի որդիք (պէնի Մուսա) ըսուեցան, իրարու ետեւէ վեց իշխան յաջորդելով, որոց ամբողջ իշխանութիւնն երկու հարիւր քառասուն տարի տևեց, քրկչի 961 թուականէն մինչև 1101 : Ասոնցմէ վերջն իշխանութիւնն անցաւ Մէտինէի շէրիֆներուն, որ այն Հաշէմ ցեղէն էին, և Մէքքէ ալ Պէնի Գուդատիս ցեղը կը տիրէր, որոց մէկը՝ Էպու Նէմի, որ Պէրէքէդի որդին էր, Մէքքէի բանալիներն Եգիպտոս տարաւ և Օսմանեանց սուլթան Սէլիմ Ա. կայսեր յանձնեց, և անոր փոխարէն՝ նոյն Մէք-

քէ քաղաքին և դաւառին վրայ ժառանգութեամբ իշխելու պէս արաօծութիւն մ'առաւ, որ մինչև հիմա նոյն Գուգատիս ցեղին ձեռքն է, և Շէրէֆ կ'ըսուին, որ կը նշանակէ փառաւոր, և սովորաբար աշխուհան ազգէ, և մասնաւոր եղանակաւ Մուհամմէտի ցեղէն եղողներուն կը տրուի, որոց էֆէ ալ կ'ըսուի, որ էֆէ բառէն ածանցած ըլլալով հրամայող կը նշանակէ:

Մէքքէ և Մէտինէ երկայն ատեն Եգիպտոսի իշխանութեան ներքև մնացին թէ՛ մօտաւորութեան և թէ՛ ցորենի և ուրիշ բնդեղինաց և բուսոց կողմանէ այն բաղմարդիւն երկրին կարօտ ըլլալուն համար, յետոյ Օսմանեանց անձնատուր եղան Եգիպտոսի չէրքէզ պէյերուն կամահած բռնութենէն ձանձրանալով: Բայց Եէմէն՝ որովհետեւ Եգիպտոսէն հեռի էր, և երկիրը բարեբեր, հարուստ և վաճառականութիւնը բաւական ծաղկեալ էր, ուրիշ տէրութեան տակ մտնել և նուաճուիլ չուզեց, և առաջ Եգիպտացիներուն և վերջն Օսմանցիներուն բաւական դէմ դնելու կարող եղաւ: Դա լամութեան կրօնքն Եէմէն մտնելէ վերջն իրարու ետեւէ ութն ալ և ալ ցեղեր այս երկրին տիրեցին: Առաջինն է Պէնի Զիյատ ըսուածը, որուն նախնիսն եղաւ Մուհամմէտ պէյ իւպէյտուլլահ, զոր Մէմուն խալիֆէն զրկած էր իբրև Եէմէնի կուսակալ: Ասիկա արաբ ցեղերն իրեն հնազանդեցուց, և զանոնք միշտ հնազանդ պահելու համար Սէպիա ըսուած ամուր բերդը շինեց: Երկու հարիւր տարւոյ չափ ետքը Նէճահ ցեղն ելաւ, Զիատ ցեղն իշխանութենէ ձգեց, որ բոլոր երկիրն արեամբ ներկեալ էին: Պէնի Սալիհ ցեղը վաթսուն և երկու տարի մնացին Եէմէնի Սէնաա քաղաքը: Մէհալի որ արաբներուն երկօտասաներորդ իմամն է, և որուն համար կ'ըսեն՝ թէ մեռած չէ և 'ի կատարած աշխարհի պահուած տեղէն պիտի ելնէ, և ֆիսուսի օգնական ըլլալով նեռին դէմ պիտի պատերազմի և պիտի մեռնէ, իր իմամութեան բարձր աստիճանէն դո՛հ չըլլալով

քաղաքական իշխանութեան ալ ձեռք ղարկաւ, և Նէ-
ճահ ցեղն իշխանութենէ ձուեց : Ասոր թուր՝ Ապտին
Նէպի անուն՝ արարներուն ըսածին չհաւատալով, կամ
անոր ատենը Մէհտին մեռած չըլլալուն խօսքն ելած
չըլլալով՝ ասոր գերեզմանին վրայ դմբելթաւոր դամբա-
րան մը շինեց և ուխտատեղի՝ ըրաւ, իր հպատակաց
պատուիրելով՝ որ վոխանակ Գեապէ երթալու հոն եր-
թան : Տասն և հինգ տարի հազիւ անցած էր՝ որ Շէմս
իւս Տէվլէ թուրանշահ իշխանին անդրանիկ տղան Սէ-
լահէտաին՝ որ Էյուպի ըսուած ցեղէն էր, Մէհտի ցե-
ղըն իշխանութենէ ձգեց, և ինքն տիրելէն յետոյ իւր
ցեղին թողուց, որմէ վերջն իրարու ետեւէ հինգ հոգի
տիրեցին. ցեղը բազմանալով եօթն ճիւղի բաժնուե-
ցաւ, որոց իւրաքանչիւրն մէկ մէկ գաւառի տիրեցին,
որ են Դահիրէ, Հալէպ, Շամ, Համուս, Համա, Դա-
լաթ և Եհմէն : Էյուպիներուն յաջորդեցին Պէնի Բէ-
սուլ ըսուածները, որոց երեքն արարացւոց գրականու-
թեան մէջ մեծ համբաւ վաստկեցան, որովհետեւ իմաս-
տուն մարդիկը շատ կը յարդէին : Մէլիք Մուէիդ իշ-
խանը Դաազքաղաքն Ակադեմիա մը շինեց, որ է իմաստ-
նոց ժողովարան, և իւր գերեզմանն ալ նոյն ակադե-
միային մէջ եղաւ : Գիրք շատ կը սիրէր, և մեռնելէն
վերջը գրատանը մէջ հարիւր հազար հատոր գիրք
գտնուեցան : Մէլիք Մուէիտ Տավուտ ալ նոյն Դաազ-
քաղաքն ուրիշ ակադեմիա մը շինեց, և ասոր ալ գե-
րեզմանը նոյն ակադեմիային մէջ է : Մէլիք Մուհա-
հիտ և Մէլիք Էֆղալ, ասոնք ալ ակադեմիաներ շի-
նեցին : Մէքքէ և Դաազ, որք իրենց անունովը կը կո-
չուին : Մէլիք Էշրէֆ ուժեղ և միանգամայն իմաստուն
մարդ էր, և գիրք մ'ալ շինած ունի Աւսոյ շահ-
վերնագրով : Ասոր տղան ալ Մէլիք իւլ Էշրէֆ ըսուե-
ցաւ, և այս ալ Դաազքաղաքն ակադեմիա մը շինեց
և անունը Էշրէֆէ դրաւ, և իր ժամանակին անուանի
իմաստուններն իւր պալատը հրաւիրեց. Եղիպտոսէն

Իսկ չաճոր ասկաղոնացի պատմիչը, և Պարսկաստանէն Մուհամմէտ Ֆիրու զապատի, որ Կասանեալ հըռ- շակաւոր արաբերէն բառարանին հեղինակն է :

Պէնի Բէնուլ ցեղն երեսուն և երկու տարի տիրա- պետելէ վերջն իրեն յաջորդ ունեցաւ Դահիր ցեղը, որ Օսմանեան կայսրութեան տակ նուաճեցաւ. բայց Սէյի- տին ցեղը կարող եղաւ իր իշխանութիւնն ասոնց դէմ պաշտպանելու, և Եէմէն ընդարձակ գաւառին մէկ մա- սը մինչև ցարդ ասոնց ձեռքն է. Դահիր ցեղը Մուլ- թան Սէլիմ Ա. Օսմանեան կայսեր օրը մարեցաւ. անոր տղուն Մուլթան Սիւլէյմանին օրը երևան ելաւ Սէյիտիէ ցեղը՝ իմամութեան պաշտօնով. ուստի պատմութիւն- նիս այս տեղ կը լմնցնենք, որ անկէ ետքն Օսմանեան կայսրութեան ընդհանուր պատմութեանը հետ կը միա- նայ :

ՆԱԽՆԵԱՅ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ

Ա.

Արդի գիտնոց չատերը գիտութեան բոլորովին անտեղեակ էր համարին աշխարհի տառջին ազգերն և ժողովուրդները : Գիտութեան մասին նախնեաց մեզնէ ստորին ըլլալը ցուցնելու համար կ'ըսեն՝ թէ ասոնք Մովսէսէն առաջ և ետքն ալ ջրոց չոգիացման և դե-տոց՝ ջուրերէն ձևանալուն վրայ դադափար չունէին : Այս խօսքին ո՛րչափ անհիմն և ճշմարտութենէ ո՛րչափ հեռի ըլլալը պիտի ցուցնենք :

Ժողովողին առաջին դիտոյն մէջ՝ որ ինչպէս յայտնի է , Սողոմոնի ճարտար գրչին արդիւնքն է , բնական կարգի քանի մի ճշմարտութիւններ պարունակուած են : Եթէ Սողոմոնի ժամանակակից մարդիկ այն ճշմարտու-թիւնները չը ճանչնային , իմաստունը բնաւ յիշելու հարկ պիտի չը տեսնէր : Հին ատենները ճանչցուած այս ամենապարզ բնական ծանօթութեանց կարդին մէջ՝ ջը-րոց երկրագնդիս վրայ շրջան առնուլն ալ կայ , որ ա-պացուցուած գիտնական ճշմարտութիւն մ'է :

Բոլոր ուխտերը ծովը կը թափին , բայց ծովը չը լե-ցուի . ուխտերն՝ ուսկից որ կ'ելնեն՝ հոն կը դառնան դարձեալ հոսելու համար* :

* Ամենայն ուխտ 'ի ծով գնան եւ ծով ոչ ընու . 'ի տե-ղի յոր ուխտ գնան՝ անդ նստին դառնան 'ի գնալ : Ժող. Ա. 7.

Անշուշտ խորայելի խիստ հանճարեղ թագաւորն այն-
պէս չէր խորհեր՝ թէ ուրք ծովերուն մէջէն դուրս
յորդելով՝ ստորերկրեայ ճամբայներէ լերանց գագա-
թը կ'ենեն. ընդհակառակն լաւ գիտէր՝ թէ օդոյ մի-
ջոցաւ վեր կը բարձրանան և շոգիանալով անձրեւի կը
փոխուին : Դմաստուն թագաւորին դրոց շատ տեղերն
այս ըսածս կ'աղացուցանեն : Եթէ՝ կ'ըսէ, ամպերն անձ-
րեւով լեցուին, երկրիս վրայ կը թափին* : Յիշէ՝ արա-
բիցդ, կ'ըսէ պատանւոյն, քու մանկութեանդ օրերուն,
արեգակը, լուսինն և աստղերը խաւարելէն և ամպերն
անձրեւն վերը ելին երկինքէն երեսն երեսուն ասպ* :

Այս բացայայտ խօսքերէն զատ ուրիշներ ալ կան :
Յովբայ դրոց մէջ Եղիօս՝ թշուառ նահապետին ամե-
նէն ձանձրացուցիչ այցելուներէն մին, Բարձրելոյն զօ-
րութեան վրայ խօսելով՝ օրուն տարիներն անթիւ և
գիտութիւնն անսահման է, կ'ըսէ՝ թէ Աստուծոյ անշուշտ
շէնքերը հաճած է, և երկնից Զաքարի անուն երեւե վրայ կը
հեղձ* :

Ուրեմն նախնի ժողովուրդները գիտէին՝ թէ ամպե-
րը շոգիացմամբ կը ձևանան և հողմոյ միջոցաւ շարժե-
լով այս կամ այն կողմը կ'երթան կը գիշուին :

Երբ Յովբ, այս մեծ հանճարը, երկնից սիւներուն
վրայ կը խօսի, գիւրաւ կ'իմացուի՝ թէ ինչ էր իւր նը-
պասակը, ինք՝ որ գիտէր՝ թէ երկրագունդս և ոչ մէկ
հաստատուն հիման վրայ դրուած է. Կախալ զերկրի վե-
րայ անշուշտ : Յովբ գիտէր՝ թէ երկիրս միջոցի մէջ չէր. ա-
սիկա իրեն գիտութեան հմուտ ըլլալուն ապացոյցներէն

* Եթէ լոցին ամպը անձրեւով՝ 'ի վերայ երկրի հեղուն :
Ժող. ԺԱ. 3 :

** Յիշեալ դու զայն՝ որ հաստատեացն ի զքեզ յաւուրս
մանկութեան քո, մինչչեւ խաւարեալ իցեն արեգակն և լոյս
և լուսին և աստղք, և դարձցին ամպք զկնի անձրեւացի :
Ժող. ԺԲ. 2 :

մէկն է՝

Յովբ իւր գլոց մէջ բնական կարգի՝ ճշմարտութեանց վրայ խօսած ատենն ալ խիստ պարզ և յստակ լինող մը գործածած է. սակայն հոս ամենքն ալ յիշել աւելորդ կը համարիմք :

Գալով Մովսիսի, որ վարժեցաւ ասեայն իսրայէլեամբ և գիտացաւ, ստոյգ է՝ թէ խիստ ընդարձակ գիտնական ծանօթութիւններ ունէր :

Ամբողջ Հրէաստանի մէջ գիտցուած բան մ'էր՝ թէ երկիրն 'ի սկզբան ջրոյ շոգիներով ծածկուած էր : Եւ դոմայի նահապեան Աստուծոյ կողմանէ խօսելով կ'ըսէ . Ո՞ր էր զիս և հիմա աշխարհի երկրի . . . Երբ նա զգէր 'ի հանդերձ և զհաւաքողն 'ի խնայարարս :

Ժողովոցին գլոց հեղինակն ալ խիստ որոշ կը խօսի այս մի և նոյն կէտին վրայ : Իմաստութեան բերնին մէջ սա սքանչելի խօսքը կը գնէ . Եւ 'ի բերանոյ բարձրեայն եւ ի բեր զգէր ծածկելի շերտեր :

Նախնեաց՝ երկիրն 'ի սկզբան միգով և շոգիով պատուած ըլլալը գիտնալուն ուրիշ շատ վկայութիւններ ալ կան : Հարկ չէ հարցունել՝ թէ ուսկի՞ք ընդունած էին նախնիք այս ծանօթութիւնը, միայն սաչափ մ'ըսենք՝ որ Մովսէս միւսներէն աստիճան մ'աւելի տեղեակ էր այս բնագիտական ճշմարտութեան, ինչպէս կ'երևի իւր գրուածներէն : Նախ ցցուց՝ թէ երկրագնդի մակերևոյթն անբաւ տարածութեամբ ծով էր, որուն վրայ Աստուծոյ հոգին կը շրջէր : Յիւրաւի երկրիս շոգիապատ ըլլալուն համար՝ բան մը չըսէր, բայց դուն է իւր ժամանակի աւանդութիւններէն հանուած ծանօթութիւնն ակնարկած է իւր գրոց մէջ :

Մտուելու Մովսէս՝ երկրորդ աւուր արարչագործութեան վրայ խօսելով՝ կ'ըսէ թէ մթնոլորտը կամ հաստատութիւնն ստեղծուեցաւ, որպէս զի իւր կազմակերպութենէն առաջ երկիրը պատու խաւարն և շոգիներն անհետանան . Եւ ինչի հաստատութեան 'ի մէջ ջրաց և երկրի մի-

շէլ 'է Բէլ ջարդդ և ջարդ :

Մովսէս՝ որպէս զի իւր խօսքը սխալ իմաստով չը հասկցուի, կը յաւելու. Եւ արար Աստուած զհասարակութեան, և անջրպետեաց Աստուած 'է Բէլ ջարդ՝ որ 'է ներքոյ հասարակութեան, և 'է Բէլ ջարդ՝ որ 'է վերոյ հասարակութեան : Ահաւասիկ կարգ մը իրարու հետ կապուած զարմանալի իրողութիւններ, արդեօք ասոնց մէջ մեղի ծանօթ բնական օրինաց հետեւութիւն պարունակուած է . տեսնենք՝ թէ այս մասին արդի գիտութիւնն ինչ կ'ըսէ :

Փորձառութիւնք մեղի կը սովորեցունեն՝ թէ երբ ապակիէ խողովակի մը մէջէն օդը պարպենք, որուն մէջ չափաւոր քանակութեամբ ջուր լեցուած ըլլայ, ջուրը շոգիանալով վեր կը մղուի քանի որ օդն հետզհետէ դուրս հանուի խողովակին մէջէն . ուսկից տրամաբանօրէն սա՝ կ'եզրակացուի՝ որ եթէ օդոյ խաւերը վայրկեան մը ջրոց վրայ չը ծանրանան, կամ չը ճնշեն, երկիրն անմիջապէս շոգիով կը ծածկուի, ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս որ էր 'ի սկզբան :

Մովսէս օդոյ ծանրութիւնը Բասքալի և Թօրիսէլի պէս ապացուցած և հաշուած չէ, բայց գիտէր՝ թէ ջրոյ շոգիացման արդելիչ պատճառը մթնոլորտն էր :

Սողոմոն բաղմաթիւ գրքեր յօրինած է : Իւր պատմագիրները կը վկայեն՝ որ տնկոց վրայ դրած և խօսած է, Լիբանանու եղևնաճայտերէն սկսեալ մինչև ցրոպայն՝ որ սրմերուն վրայ կը բուսնի և կ'աճի, ինչպէս նաև անասնոց, երկնից թռչնոց և ծովուն ձրկանց և զեռնոց վրայ . Եւ Խօսեցաւ Սողոմոն երէս հազար տարի, և էին օրհնութեան շորա հինգ հազար, և Խօսեցաւ զգայութեան՝ զեղևնաճայտէն որ 'է Լիբանան, մինչև ցրոպայն՝ որ յորմ ելանէ, և Խօսեցաւ զանասնոց և զթռչնոց և զձկանոց :

Սոմոն կողմերէն Սողոմոնի իմաստութիւնը լսելու կուգային, և բոլոր թաղաւորները նորա հանճարեղ խօսքերը լսելու համար մարդ կը զրկէին :

Արդի իմաստուններն իրօք մեծ և խիստ մեծ հան-

ճարեղ և փառաց ու պատուոյ արժանի պիտի երևին՝ եթէ Սողոմոնի իմաստուն ունկնդրաց նման ունկնդիրներու առջև կարենան խօսիլ և զարմացունել ամեն քրն ալ :

Անտարակոյս, իսրայելի իմաստուն թագաւորն այս բնաբանական ծանօթութեանց շատն ուսմամբ ձեռք բերած էր . բայց կը համարձակիմ՝ ըսելու՝ թէ « աղակի կամ սարսափային ներշնչութեամբ ալ էր, որուն համար նոյն իսկ Դաւթի հռչակաւոր և իմաստուն որդին կը վկայէ, ըսելով՝ թէ « Նա երբն զանձրեայ գիտութեան գիշերաց, գիտել ընդ հասարակութեան աշխարհի, և զպտեցութեան բնութեանց, զսկիզբն և զհապարած և զմեջ ժամանակաց, զըջանաց փոփոխման և զըջել ժամանակաց, զտարեաց բոլորման և զաստեղաց դերս, զբարս անանաց և զգնազանութեան գողանաց, զհողմաց բռնութեան և զխորհուրդս ճարդիան, զայլախեբայութեան արհիւց և զգիրութեան արճարաց : Որ ինչ ծածուկ և որ ինչ յայտնի գիտացի, զի ամենեցուն ճարտարապետն «սուրց ինչ իմաստութեան :

Սողոմոն իւր անդուլ ջանից շնորհիւ և ներշնչութեամբ իւր դարուն մարդկային ծանօթութեանց հորիզոնը խիստ ընդարձակած էր : Դժբաղդաբար Սողոմոնի բոլոր գործերը մեր ձեռքը հասած չեն . դանուածներէն կըրնանք դատել իւր կորսուած գրոց արժէքն ալ :

Բ.

Սողոմոն իւր ժամանակի ուսմանց լիովին հրմտութիւն ունէր . բայց կարծել պէտք չէ որ իւր թագաւորութենէն առաջ եղող ազգերը բնաւ դիտանական տեսութիւններու խորը թափանցած չէին : Պիւֆօն, դաղդիացի բնագէտը հետեւեալ կերպով կը նկարագրէ հին ատենի մարդոց բնագիտական ծանօթութեանց մէջ ըլլած յառաջադիմութիւնը .

« Եր մեղադրենք նախնիքները՝ բնաւ մեթոտ հնա-
րած չըլլալնուն համար, արդի գիտուններն ալ ինքզինք-
նին անոնցմէ խիստ վեր կը դասեն, որովհետեւ շատ տե-
սակ մեթոտներ և բաւարաններ հնարած են: Այնպէս
համոզուած են՝ որ ասիկա միայն բաւական է ապացու-
ցանել թէ նախնիք մեզի չափ բնական պատմութեան
ժանօթութիւն չունէին, Սակայն բոլորովին ասոր հակա-
ռակն է, և կրնանք խիստ լաւ ապացուցանել թէ նախ-
նիք մեզնէ աւելի յառաջադիմած և կրթեալ էին. բը-
նագիտութեան համար չեմ ըսեր, այլ կենդանեաց և
հանքաց բնական պատմութեան համար. նախնիք այս
պատմութեան իրողութիւնները մեզնէ աւելի լաւ կը
ճանչնային, և մեծ հետազօտութիւններ և գիւտեր ը-
րած էին բնական պատմութեան մէջ. . . : Եթէ ասոր
մասնաւոր ապացոյց ալ չունենանք, կրնանք հոս ընդ-
հանուր պատճառները մէջ բերել:

Յունական լեզուն ամենէն հինն և ամենէն դորժա-
ծականն է. Հոմերոսէն առաջ և ետքն ալ, յունարէն
կը խօսէին և կը գրէին, մինչև երեքտասաներորդ կամ
չորեքտասաներորդ դարը: Այս լեզուն՝ որ ամենէն ծաղ-
կեալն և ճօխը կը համարուի, Հոմերոսի ատեն արդէն կա-
տարելութեան հասած էր, ըսել է՝ թէ յունական լեզուն
այս մեծ բանաստեղծին դարէն առաջ բաւական հին
էր: Որովհետեւ լեզուի մը հնութիւնը կամ նորութիւնը
իւր բառից քիչ կամ շատ ճիշտութենէն և զանազան
դարձուածքներ և ոճեր ունենալէն կրնանք իմանալ:
Արդ, այս լեզուին մէջ այնպիսի իրաց անուններ կան՝
որոնք լատիներէն և գաղղիերէն լեզուաց մէջ գոյու-
թիւն չունին: Խիստ հազուադիւր անասնոց, թռչնոց,
ձկանց, հանքաց բառերն այս լեզուին մէջ կան. ասի-
կա յայտնի ապացոյց է՝ թէ Յոյնք բնական պատմութեան
այս առարկայներն ոչ թէ միայն կը ճանչնային, այլ և
վրայնին յատակ և որոշ դադախար ունէին. ի հարկէ այս
առարկայներն ընդ երկար հետազօտութեամբ կրնային

ճանչնալ, օրհնք ուրիշ զանազան իրաց համար ալ մասնաւոր գոյական անուններ ունին, որոնք մենք քանի մի բառերով կրնանք բացատրել, Բառից այս ճոխութիւնը, վեհմ' և պարզ դարձուածոց և ոճոց այս հարստութիւնը ո՛չ ապաքէն գաղափարաց և ծանօթութեանց առատութեանը կը վկայէ: Ո՛չ ապաքէն զանազան իրաց բառ յարմարցունող մարդիկ անոնց վրայ մեղնէ աւելի լաւ ծանօթութիւն ունէին* ր:

Այսչափը բաւական է բնական պատմութեան համար, քիչ մ'ալ նահապետական ցեղից աստղաբաշխական գիտութեան վրայ խօսինք:

Գ.

Նախնի ժողովրդոց աստղաբաշխական գիտութեան վրայ խիստ ցրիւ և խիստ վեր'ի վերոյ դրուածներ կան. Ոմանք նախնի ժողովրդոց այս գիտութիւնը չափազանցութեան տարած են՝ երկրագնդիս առաջին բնակչաց նկատմամբ անընդունելի եղբակացութիւններ հանելու համար. Ուրիշներ ալ մեր մոլորակին վրայ քիչ ժամանակէ հետէ բնակիչ գտնուելուն դրութիւնը պաշտպա-

* Հայկական լեզուն ալ վսեմութեան եւ բնական պատմութեան եւ ուրիշ գիտութեանց բառերով ճոխ ըլլալու կողմանէ բնաւ տարբերութիւն չունի յունականէն, որմէն կրկնապատիկ ալ կը դերադանցէ: Այս ճշմարտութեան նոյն իսկ եւրոպացի բանասէրք ալ վկայած են եւ պիտի վկայեն միշտ: Եթէ այս կամ այն իրը բացատրելու մասնաւոր բառ չը դնուի մեր նախնեաց մատենագրութեանց մէջ, կրնա՞յք աւժանցմամբ կամ բարդութեամբ վայելուչ բառ չլինել, ինչպէս են յունական լեզուին մէջ գտնուած շատ մը գիտնական բառերը:

նել ուղելով՝ առաջնոց բոլորովին հակառակ շախազան-
յութեան դիմած, և հին դարուց քաղաքակրթութեան
մէջ տարածուած աստղաբաշխական ծանօթութեանց
բոլոր ընծայութիւնները մէկ կողմ դրած են : Պէտք է որ
այս կրկին սխալ դրութիւններէն զգուշանանք և իրո-
ղութիւնները լաւ քննենք :

Եթէ հին ատեններն ամենէն աւելի համբաււոր
երեք ժողովրդոց, այսինքն, Հնդկաստանցւոց, Քաղ-
դէացւոց և Եգիպտացւոց պատմութիւններն ուշադրու-
թեամբ կարդանք, սխալ տեսնենք՝ որ այս երեք ազ-
գերն ալ շատ կէտերու մէջ իրարու համաձայն էին :
Նոյն և մի քաղաքական և կրօնական վարչութիւնն ու-
նէին, երեք ժողովրդոց մեջ ալ կարգ մը մարդիկ մի-
այն կրօնի պաշտամանց, օրինաց և գիտութեանց յա-
կացեալ էին : Այս մարդոց լեզուն խորհրդաւոր և վար-
դապետութիւնն ալ դաղանի էին : Երեք ազգերն ալ
նուիրական մատենները կարդալու և բացատրելու ա-
ռանձնաշնորհութիւնը կը վայելէին, որոց մէջ աստու-
ածներէն յայտնուած էին բոլոր դաղանի ծանօթու-
թիւնները :

Արեւելքի դիւսաւոր ազգերն, նոյն իսկ անոնք՝ ու-
րոնք քաղաքակրթութեան մէջ խիստ յառաջադիմած
էին, այս երեք ժողովուրդներէն ընդունեցին գի-
տութեանց սկզբունքները : գիտենք՝ թէ Յոյնք իրենց
արուեստները, գիտութիւններն և նոյն իսկ աստուած-
ներն Եգիպտոսէն և փրնիկէն առին :

Բաց ասկէց, Ատտիկէի և Իտալիոյ երեւելի իմաս-
տասէրները շատ անգամ Եգիպտոս, Ասորեստան և Հնդ-
կաստան ճանապարհորդեցին այս քաղաքակիրթ ազ-
գերէն սորվելու համար հին գիտութեանց, և մասնա-
ւորապէս աստղաբաշխութեան գաղտնիքները :

Նախնի ժողովրդոց թէ՛ սկզբնական աւանդութեանց
և թէ՛ գիտութեանց տեղեակ ըլլալն անուրանալի է :

Սա՛ ալ ճշմարիտ է՝ թէ արեւելեան ժողովուրդները

արևմտեանները կը գերադանցէին իմացականութեան և հանճարոյ կողմանէ : Մովսէս արևմտեան իմաստուններէն աւելի հմուտ էր աշխարհի պատմութեան և գիտութեան դաղտնեաց , որչափ որ չը կարծուէր . Այս տեղ ուրիշ կարևոր կէտ մ'ալ յիշենք :

Ո՞վ չը դիտէր արդեօք նահապետաց մեծ դարը : Յովսեփոս պատմագիրը կ'ըսէ՝ թէ այս դարը վեց հարիւր տարիներէ կը բաղկանար , որով աշխարհի առաջին ժողովուրդները ժամանակը կը հաշուէին . Բասսինի իտալացի հռչակաւոր աստղաբաշխն առաջին անգամ ինք Յովսեփոսի Հրեայն հաշիւնն անուն դիրքը լաւ կարդալով՝ այս տարօրինակ շրջանին ճշգրութիւնն , և նահապետաց ժամանակը սովորական տարւոյն նկատմամբ այն շրջանէն հանուելիք եղբակացութիւններն իւր ուշադրութիւնը դրաւեցին :

Սհաւասիկ թէ ինչպէս Բասսինի ժամանակին այս սքանչելի բաժանումը կը բացատրէ . « Մտոյդ է կ'ըսէ՝ թէ աշխարհի առաջին դարերը մարդիկ արդէն մեծ յառաջագիմութիւն ըրած էին աստեղաց շարժման գիտութեան մէջ . մինչև իսկ կրնանք համարձակիլ ըսելով՝ թէ այս գիտութեան վրայ ջրհեղեղէն շատ վերջն ապրող մարդիկներէն աւելի ծանօթութիւն ունէին , եւ թէ ճշմարիտ է՝ թէ այն դարը՝ զոր նախնի նահապետք կը դործածէին՝ վեց հարիւր տարեաց շրջանէն կը կազմուէր , որուն վրայ խօսուած է Հրեայն հաշիւնն մէջ :

Նահապետական այս մեծ դարուն զարմանալի կէտը սա՛ է որ այնչափ միջոցի մէջ արեգական և լուսնոյ վրայ կատարուած բոլոր փոփոխմանքները՝ գրեթէ խիսաքիչ տարբերութեամբ ճշգրիտ կը ցուցնէ , որոյ համար Եւրոպացիներու դար ալ կը կոչուի :

Բասսինի՝ նախնեաց մոռացութեան մէջ ինկած այս մեծ գիւտն երևան հանելով՝ գիտնոց աշխարհը զարմացուց և շուարեցուց : Ոմանք լաին՝ թէ ո՞ր ժողովուրդ

դըն այնչափ յառաջադիմած էր՝ որ կարենար այսպիսի գիւտ մ'ընել. այն ժողովուրդը, ըսին, պէտք էր՝ որ դոնէ երեք հազար տարիէ 'ի վեր քաղաքակրթեալ ըլլար, և մեր այսօրուան ունեցած գործիքներէն աւելի կատարեւործեալներն ունենար:

Քասսինի և ասոր հետ ուրիշ քանի մը մարդիկ այն մեծ գիւտէն հետեցողին՝ թէ ջրհեղեղէն առաջ աղ-գեր կային, որոնք գիտութեանց և արուեստից մէջ արդի աղբերէն աւելի յառաջադիմած էին:

Այս գիւտէն՝ պատմութեան բոլոր իրողութիւնները վեր 'ի վայր շրջեցան. չափերը՝ մարդու անորոշ ժա-մանակի մը մէջ ստեղծուած ըլլալուն հաւատալով՝ նո-խապատմական աշխարհի մը գոյութիւնն ընդունեցին, որուն վրայ հիմա բնաւ ստոյգ տեղեկութիւն չունինք: Երբ ուշի ուշով Քաղդէացւոց, Հնդկաց և Չինաց ասա-ղաբաշխութեան վիճակը քննենք, պիտի տեսնենք՝ որ գիտութեան մը ոչ թէ սկզբունքներն, այլ մնացորդնե-րը մեր ձեռքը հասած են: Յաւախ՝ իրողութիւն, որ այս բարձր և գեղեցիկ գիտութիւնները կորսուած են:

Ութն և տասներորդ դարու մէկ քանի հանրա-դիրք նախնի ժողովրդոյ գիտնական ծանօթութեանց հմուտ ըլլալը ուրանալու նպատակաւ՝ ամենց ըրած գիւ-տին հետեւութիւններն 'ի դերև հանելու փորձ փորձե-ցին, ըսելով՝ թէ Յովսեփոս աստղաբաշխական հաշիւ-ներն արեւմտեան ժողովուրդներէն սորված և աղգային հպարտութեամբ զանոնք եբրայեցւոց, իւր նախնեաց ընծայած է: Հանրագիրներուն այս ենթադրութիւնը բոլորովին հաւանականութենէ զուրկ է. որովհետև մինակ Յովսեփոս պատմագիրը չէ հին ատենները Ք-դու-գոյութեան վկայողը: Բիւռոս և Աբիդէնոս ալ կը վկայեն՝ որ Քաղդէացիք ալ ունէին այս մեծ դարը, զոր ներ կ'անուանէին: Մեր քերդողահայր Մովսէս խորե-րենացին ալ Բիւռոսի և Աբիդէնոսի գրուածներէն առ-նելով՝ իւր պատմութեան մէջ նախնեաց այս Ք-դու-

վրայ խօսած է :

Արդի ժամանակներս երբ արևելահայրենական դրութեան գիւտն եղաւ, ո՞վ չզարմացաւ եւ չսքանչացաւ . Արդի աստղաբաշխական գիտութիւնն այս գիւտին փառքը իրեն կը սեպհականէ : Բայց երբ պատմութեան խորհուրդ հարցնենք՝ այն փառքն բոլորովին կը նսեմանայ եւ անապարձութեան կերպարանք կառնու :

Պտղոմէոս, կամ Աղեքսանդրիոյ Յոյնք երկիրս տիեզերաց կեդրոն կը դնէին, եւ կ'ըսէին թէ արեգակը մեր մոլորակին բոլորտիքը կը դառնայ . այս դրութիւնն արդի աստղաբաշխութեան յառաջագիմեղուն սկզբնապատճառ եղաւ : Այս դրութենէն աւելի հինը կայ, այն է արեւակեդրոնական դրութիւնը, որ արեգակը տիեզերաց կեդրոն կը դնէ, որ եւ ընդհանրապէս Կոպեռնիկեան Դոգմէն կը կոչուի : Պիլթագորաս եւ իւր աշակերտներէն ոմանք ալ արեգակը տիեզերաց կեդրոն կը համարէին եւ կ'ըսէին՝ թէ երկիրս այս կեդրոնին շուրջը կը դառնայ, Պիլթագորաս՝ որ Ասիոյ հին ժողովրդոց այցելած էր, այս արեւակեդրոնական դրութիւնն Եւրոպա բերաւ, բայց Հռովմայեցւոց եւ Հիւսիսոյ բարբարոսաց երկար պատերազմներուն երեսէն՝ այն դարու փիլիսոփայութեան եւ գիտութեան հետ մուսայութեան մէջ ինկաւ :

Արդ, կրնա՞նք ըսել թէ մեզնէ հարիւրաւոր դարեր առաջ ապրող մարդիկ գիտութեանց հմուտ չէին, եւ միայն արդի գիտուն համարուողներն ըրին ուսումնական բաղմաթիւ գիւտերը : Եթէ այս հարցման հաստատական պատասխան տուողներ գտնուին՝ ճշմարտութեան գէմ մաքառած կ'ըլլան : Խմաստնոյն սա խօսքը յիշելու ենք միշտ . Ուէ ասեայն առժամայն ընդ արեգակամբ . ղէ ղըր Խօսեցի ո՛ր և ասեցի՝ անասանի այս նոր է, վաղ Եսի եղեալ է ի յառիդինեց եղեւոցն նախ քան զնոյն :

Վ Է Պ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՆԱԽՆԻ ԳՈՐԾԱԽՈՐԱՑ

Ը Ն Կ Ե Ր Ո Ի Թ Ե Ա Ն*

Կոստանդնուպօլսոյ մէջ բաւաշնի գիշերները կատարուած զուարճութեանց և հեշտայի զբօսանաց վրայ կարելի չէ յստակ և որոշ գաղափար մ'ստանալ, առանց Պօլսոյ գլխաւոր սրճարաններն յաճախող վիպասան հրապարակասօսներու սքանչելի պատմութեանց վրայ տեղեկութիւն ունենալու։ Այս պատմութիւններէն միայն մին թարգմանելով՝ կատարեալ գաղափար մ'առած կ'ըլլամք այն գիտնական և միանգամայն ժողովրդային բանասիրութեան վրայ՝ որ իր մէջ կը բովանդակէ Մահմետականաց կրօնական վէպերն ու աւանդութիւնները։

* Սոյն վէպն Պ. Ժէրար տը Ներվալ կը պատմէ իւր ճանապարհորդութիւնն յԱրեւել անուրն հեղինակութեան Բ. հատորին մէջ, Կոստանդնուպօլսոյ այցելութիւն ըրած ատեն՝ Դէրվիշէի լսելով, ինչպէս որ այս վէպին սկիզբն ալ կիմացունէ։

Զիս իրենց պաշտպանութեան ներքեւ առնող պարսիկներն այնչափ մեծ համարմունք ունէին վրաս՝ որ զիս Բաբելոն (գիտնական) մը տեղ դնելով՝ Պայէզդիտի մզկիթին ետեւի կողմը շինուած սրճարանները տարին , ուր երբեմն ափսոս ծխողները կը գումարուէին : Ափսոսնի առևտուրն այսօր արգիլուած է . սակայն օտար տերութեանց վաճառականներ սովորութեամբ այս կողմերը շատ կը յաճախեն , վասն զի հոս միւս կեդրոնական փողոցներու չափ բազմութիւն չըկայ :

Կը նստին սրճարաններուն մէջ , նստելէ կամ շաւարս բերել կուտան , և բաւական երկար վէպեր մօիկ կը նեն , որով թէ՛ սրճարանին տէրը կը շահի և թէ՛ վիպասանը :

Թէպէտ և Արևելեան լեզուներ սովորելու ձեռնարկած ատենս խիստ դեռահաս ըլլալով՝ ամենահարկաւոր և անհրաժեշտ բառերը միայն գիտեմ , սակայն ճառին աշխոյժ կենդանութիւնը շատ կը ներդրածէր վրաս և բարեկամացս օգնութեամբ գէթ խօսքին նիւթը կը հասկնայի :

Ուրեմն կրնամ ցոյց տալ գոնէ այս ճարտարահիւս պատմութեանց միոյն արդիւնքը , յորում Արևելցւոց աւանդական հանճարը կը փայլի : Պէտք է ըսել թէ մեր գտնուած սրճարանը վաճառանոցներուն մօտն եղող գործաւորաց փողոցին մէջն էր : Շրջակայ փողոցներուն մէջ կը գտնուէին ձուլիչներու և քանդակագործաց գործարաններն՝ որոնք Պէյլահէ մէջ գրուած վառաւոր և թանկադին ղէնքերը կը շինեն . հոն կային նաև երկաթեղէն և պղնձի անօթներու վրայ աշխատողներ : Ուրիշ շատ ձեռագործներ ալ վաճառանոցին բազմութիւն անկիւններուն մէջ զանազան վաճառքներ կը ներկայացընէին :

Ահումբը , նշանաւոր մարդոց հետ բաղդատմամբ , քիչ մ'ստորին կ'երևնար , և սակայն աստ և անդ բազմոցներու և նստարաններու վրայ , վառաւոր զգեստներ

հազնող մէկ քանիներ կը նշմարուէին :

Ս'եր այն երեկոյեան վիպասանն անուանի մէկն ըլլալ կը թուէր : Սրճարանին ներսն եղած՝ բաղմութենէն զատ, դուրսն ալ պարզ ու կնիւրաց մեծ խումբ մը խրու նած էր : Լուսթեան նշան տրուեցաւ, և ահա՝ դու նառ և խորագէտ դէմքով, վառվռուն աչքերով և «էր-ֆէնէր» նման երկայն մաղերով երիտասարդ մարդ մ'եւրեցաւ և նստարանաց ճիշդ կեդրոնավայրը գտնուած չորս կամ հինգ ոտք հեռաւորութեամբ միջոցի մը մէջ օթոռակի մը վրայ նստաւ : Սուրճ բերին իրեն, և ամէն ոք երկիւղածութեամբ ունկնդիր կ'ըլլար : Երբ հետեւ, ըստ սովորութեան, ճառին իւրաքանչիւր մասը կէս ժամ պիտի տեւէր : Այս պատմիչները բանաստեղծներ չեն, այլ հաղներգու : Ասոնք, արդէն զանազան ձևերու տակ պատմուած և հին եղելութեանց վրայ հիմնուած նիւթ մը կը կանոնաւորեն և կ'ընդլայնեն : Ինչպէս են Սնիւարի, Ապու — Զէյիտի կամ Մէճնունի արկածները, որոց վրայ բիւրաւոր յաւելուածներ կամ փոփոխութիւններ եղած են : Այս անգամ մեր վիպասանին առարկայն էր՝ Արևելեան նախնի գործաւոր ընկերութեանց փառքն ու գովեստը նկարագրել* :

«Օրհնութիւն Աստուծոյ և իւր սիրելի Ահմէտին, ըսաւ, որոյ սև աչքերը քաղցր ճառագայթիւք կը փայլին, ինքն է միայն ճշմարտութեան առարեալ» :

Ամէն, գոչեցին բոլոր հանդիսականք միաբարբառ :

* Կը կարծուի՝ թէ Ազատ Որմնադրաց ընկերութիւնը (Ֆրանս—Մասօնութիւն) Արևելքէն անցած է Եւրոպա, ինչպէս կը ցուցնէ նաեւ սոյն վէպս, որուն զիւցաղն Է Սողոմոնի տաճարին ճարտարապետ Ադոնիբամ վարպետը, որոյ համար արդի Մասօնները կ'ըսեն՝ թէ Ֆրանս Մասօն էր եւ սպաննուեցաւ, եւ անոր սպանութեան պատմութիւնն իրենց գաղանի արարողութեանց կարգն անցուցած են :

Պատմութիւն արաւօտեան թագուհւոյն եւ ոգի-
ներու իշխող Սողոմոնի :

Գ Լ Ո Ի Խ Ա.

ԱԳՈՆԻՐԱՄ

Ագոնիրամ՝ Պէն — Տաուդ Սօխման (Սողոմոն որդի
Դաւթի) մեծ թագաւորին խորհուրդներն 'ի գլուխ
տանելու համար, իտասը տարիէ 'ի վեր ո'չ քուն ունէր,
ո'չ կ'զբօսնայր եւ ո'չ ալ ուրախութեան խնջոյից մէջ կը
գտնուէր. գլուխ էր գործաւորաց լէզէոններու՝ որոնք
անթիւ մեղուաց պարերու նման, ոսկիէ, եղևնափայտէ,
մարմարիոնէ եւ արորէ շէնք մը կառուցանելու կ'աշ-
խատէին՝ զոր Երուսաղեմի թագաւորն 'իմեծ վայելչու-
թիւն Ագոնայի պատրաստել կուտար : Ագոնիրամ՝ վար-
պետը, գիշերը ծրագիրներ պատրաստելու, եւ ցերե-
կըն ալ շինուածքը զարդարելու սահմանեալ սկայածն
պատկերաց ձևերուն կաղապարները հանելու կը զոհէր :

Ո'չ ինչ հեռի դեռ եւս անկատար տաճարէն, հաս-
տատուած էին դարբնոցներ՝ ուր անդադար մարճը
կը հնչէր, գետնափոր ձուլարաններ՝ ուր լուծական ոս-
կեպղինձն աւաղոյ բիւրաւոր առուներու մէջէն սահե-
լով՝ առիւծներու, վագրերու, թեւաւոր վիշապներու,
քերորէներու, կամ մարդոց յիշողութենէն գրեթէ կոր-
սուած այլ եւ այլ հին ոգիներու ձևեր կ'առնէր :

Հարիւր հազարէ աւելի արուեստաւորներ Ագոնի-
րամի ընդարձակ եւ մեծամեծ խորհուրդները կատարե-
լու կ'աշխատէին. ձուլիչներուն թիւն էր երեսուն հա-
զար, որմնաշէնք եւ քարահատք ութսուն հազար մար-

դոցմէ բաղկացեալ բանակ մը կը կազմէին . եօթանասուն հազար բեռնակիրներ ատաղձները տեղափոխելու կը ծառայէին : Բազմաթիւ ատաղձագործք լերանց մէջ աստ անդ ցրուեալ մինչև Սկիւթացւոց անապատներուն մէջէն հարիւրամեայ շոճիներ և լիբանանու լեռնադաշտին վրայէն ալ եղենափայտեր կը կտրէին : Ադոնիրամ երեք հազար երեք հարիւր տեսուչներու միջոցաւ հրահանգներ կուտար և գործաւորաց այս անհուն բազմութեան մէջ այնպիսի կարգ մը կը պահէր՝ որով առանց չիտթութեան իրենց պաշտօնները կրնային կատարել :

Սակայն Ադոնիրամի լայնախորհուրդ ոգին արհամարհանաց աչօք կը նկատէր այս աստիճան մեծամեծ գործերը . Աշխարհի եօթն հրաշալեաց մին կատարել մեծ բան մը չէր իրեն համար : Ո՛րչափ գործն յառաջ կ'երթար , այնչափ ալ մարդկային ազգի տկարութիւնը յայտնապէս կը տեսնէր , նոյնչափ և աւելի իւր դարու մարդկանց տգիտութեան և անբաւականութեան վրայ կ'ողբայր և կը հեծէր : Ադոնիրամ , եռանդուն՝ նոր նոր յղացումներ ընելու և աւելի ևս եռանդուն՝ գործադրելու մէջ , Ադոնիրամ վիթխարի աշխատութիւններ և գործեր կ'երազէր . իր ուղեղն , հալոցի մը նման ելալով՝ հոյակապ հրաշալիքներ կը ծնանէր . և մինչդեռ իւր արուեստն երբայեցւոյ բոլոր իշխանները կ'ապշեցունէր , ինք ցաւօք կը դիտէր այն աշխատութիւնները՝ զոր ստիպուած էր ՚ի գլուխ հանել :

Ադոնիրամ խորհրդազգացած և տխուր անձ մ'էր : Տխրոսի թագաւորը (Քիրամ) որ արդէն իր ծառայութեանը գործածած էր զԱդոնիրամ , զինքը Սողոմոնի ներկայացոյց : Ո՞րն էր Ադոնիրամի հայրենիքը . ոչ ոք գիտէր : Ուսկի՞ց կուգար . դարձեալ գաղտնիք : Ո՞ր սորված էր այնպիսի գործնական , դժուարին և բազմաճիւղ գիտութեան մը տարերքները . մէկն ալ տեղեկութիւն չունէր , եարժես թէ ամեն բան կ'ստեղծէր ,

ամէն բան կ'իմանար և ամէն ինչ կրնար ընել : Ուստի՞
էր իւր ծագումը, ո՞ր ցեղին կը վերաբերէր . ամենուն
անծանօթ դաղրոնիք մ'էր . Բայց սակայն չէր ցաւեր բը-
նաւ եթէ մէկն այս մասին հարցում մ'ընէր իրեն : Իւր
մարդատեաց բնաւորութեամբն Ադամայ որդւոց զար-
մին մէջ օտար և անանձին մէկը կը համարուէր . իր
վեհ և յանդուգն հանճարով և ալ դեր 'ի վերոյ էր քան
զմարդիկ՝ որոնք չէին զգար բնաւ թէ իրենց եղբայր-
ներէն մին է :

Բոլորովին անտարբեր էր կանանց՝ որք յափշտակու-
թեամբ կը նկատէին զինքը և չէին համարձակեր եր-
բէք իւր վրայ խօսը բանալու . կ'արհամարհէր զմար-
դիկ՝ որոնք իւր նայուածքէն կը սարսափէին . բանի
տեղ չէր դնէր բնաւ ո՛չ իւր ահարկու կերպարանքէն և
բարձր ու յաղթանդամ հասակէն պատճառաւ սոսկու-
մը, և ո՛չ ալ նոյնպէս իւր անսովոր և յափշտակող գե-
ղեցկութենէն յառաջ եկած ազդեցութիւնը . Սիրտը
համր էր . իւր գործօնէութիւնը միայն բաւական էր աշ-
խարհ զարդարելու սահմանուած ձեւքերը շօրացնելու,
և երկիրն իրենց վրայ կրող ուսերը խոնարհեցնելու :

Բարեկամներ չունէր . բայց անձնանուէր գերիներ
չէին պակսեր իրեն . ընկեր ընտրած էր իրեն, մէկ հա-
տիկ տղայ մը, գործաւոր երիտասարդ մը, սե-
րունդ այն փիւնիկեցի ընտանեաց, որ իրենց շօշափե-
լի աստուածները փոքր Ասիոյ արևելեան եզերքները
փոխադրած էին . Դալկադէմ, հետաքրքիր արուեստա-
ւոր, բնութեան սիրահար, Պէնոնի իր մանկութիւնը դըպ-
րոցաց մէջ անցուցած էր, երիտասարդութիւնն ալ Աստ-
րեստանէն անդին, հանդարտահոս Եփրատ գետին ար-
դասաւոր ավանց վրայ, ուր հովիւները վարդերով
ծածկուած կանաչադեղ գալինիներու հովանեաց ներքև
իրենց երգերը կը նուագեն :

Օր մ'երբ արեգակը դէպ 'ի ծովը խորասուզել կ'ըս-
կըսէր, օր մ'երբ Պէնոնի մեղրամամլի կոյտով ուշադրու-

Թեամբ երնջի մը կաղապարը կը կաղմէր, դնդերաց առձգական շարժականութիւնն իմանալու համար, Ադոնիրամ վարպետն իրեն մօտեցաւ, և դրեթէ լմնցած գործն ընդերկար նկատելով՝ յօնքերը սեցուց.

«Անօգուտ աշխատութիւն, գոչեց. ի՞նչ համբերութիւն, ի՞նչ ճաշակ և ի՞նչ տղայութիւն . . հանճար, ո՛չ ուրեք, կամք. բնաւ. Ամէն բան վատթար վիճակի մէջ է, և արդէն, բաժանում, հակառակութիւն և հետտութիւն՝ որ ձեր ջլատեալ ցեղին կորստեան յաւիտենական դործիքներն են, ձեր տկար երեւակայութիւնները կ'անդամալուծեն: Ո՞ւր են իմ գործաւորները, ձուլիչները, ջեռուցիչներն ու դարբինները . . . ցան և ցիր եղած են . . պէտք էր այժմ որ այս ցուրտ հնոցները շարունակ բոցարծարծ կրակի ճարճատիւններ հնչեցունէին. ձեռացս հանած կաղապարները հողին վրայ դրօշմուած պէտք էր ըլլային. հաղարաւոր բազուկներ պէտք էր դարբնոցին վրայ երկննային և ահա՛ կը տեսնե՞ն, որ առանձին մնացած եմք:

— Վարպետ, պատասխանեց Պենոնի քաղցրութեամբ, այս դձուձ մարդիկները ձեր հանճարէն զուրկ են: Հանգչելու պէտք ունին, և զմեզ գերող արուեստըն, անոնց մօտաց մէջ ճարակ բնաւ գտած չէ: Ամբողջ օրուան համար արձակուրդի հրաման առած են: Իմաստունն Սոլոմոն հրաման ըրած է անոնց որ հանդչին. երուսաղեմի մէջ փառաւոր տօն կը կատարուի:

— Տօն. ի՞նչ ընեմ. հանգի՛ստ . . . երբէք ճանչցած չեմ թէ ի՞նչ ըսել է. դատարկութիւնն է միայն որ տաղտուկ կը պատճառէ ինձ. ի՞նչ գործ է աշխատանիս. ոսկերչութեան տաճար մը. հպարտութեան և հեշտութեան պալատ մը. ականակապ զարդեր՝ զոր կայծ մը կրնայ յաճիւն դարձունել: Կը կարծեն թէ այսպիսի չէնք մը յաւիտեան պիտի տւէ Օր մը յաղթականաց հրոսներ շահու ծարաւով այս թուլամորթ ժողովրդեան դէմ զինած մէկ քանի ժամուան մէջ սոյն

զարգացողուն շինուածքը հիմն յարև պիտի կործանեն , այնուհետև իւր յիշատակը միայն պիտի մնայ : Մեր կազապարները ջահերու բոցով պիտի լուծուին , ինչպէս լիբանանու ձիւներն ամռան ջերմութենէն կը հալին . և ապագայ սերունդներն այս ամայի բլուրներուն վրայ շրջելով , պիտի հծծեն . « Ի՞նչ տկար և թշուառ ազգ մ'են եղեր եբրայեցիք » :

— Ի՞նչ կըսէք , վարպետ , այսքան չքնաղակերտ պալատ մը . . . այս աստիճան հոյակապ , մեծ և հաստատուն տաճար մը . . .

— Ունայնութիւն ունայնութեանց , ինչպէս կ'ըսէ արքայն Սողոմոն : Գիտե՞ս , ի՞նչ ըրին երբեմն Ննովքայ որդիքները . անանուն դործ մը շինել ուղեցին . . . որմէն սոսկաց արարելը , դղրդեց զերկիր և այն հալարս չէնքը տապալեց , որուն աւերակներէն շինուեցաւ Բաբելոն . . . քաղաք հրաշակերտ՝ որոյ պարսպաց վրայ քովէ քով տասն կառք կրնան ընթանալ , Գիտե՞ս , ի՞նչ ըսել է յիշատակարան , կը ճանչնա՞ս բուրդերը : Պիտի տեսն մինչև այն օր՝ որ կովկասու ահագին շղթայք անդնդոց մէջ գահավիժին : Ադամայ որդիքները չէին որ այն շէնքերը կանգնեցին * ,

* Ընհանրապէս Արեւելեան ազգաց մէջ ընդունուած կարծիք մ'է՝ թէ Ադամէն առաջ աշխարհիս վրայ բնակող էակներ կային՝ որոց գէ (génie) անուն կուտային : Միջին դարու մէջ կալվինականք ալ Անդրադատեան դրութիւն մը հնարեցին՝ որով աշխարհիս գոյութիւնը Մովսիսի պատմած մաժանակէն շատ առաջ ենթադրելով , կը կարծէին՝ թէ Ադամէն առաջ մարդիկներ ապրած են : Խառակ Բէյրէր կալվինականք կը պնդէր՝ թէ հեթանոսները Անդրադատեաններէն ստրած են , իսկ Հրեայք Ադամէն ու Նւայէն :

Մեր աերվիշ վիպասանն ալ այս գրութեան հետեւելով այնպէս կը ձեւացունէ , իբրեւ թէ Ադամիրամ Անդրադատեան ոգիներն յառաջ եկած է , և թէ Բաբելոնի աշտարակը , բուրդերն և ալլն նոյն ուղիներու սերունդներէն շինուած են :

— Սակայն այնպէս կ'ըսեն . . :

— Կը ստեն , ջրհեղեղն իւր կնիքը դարկած է անոնց գագաթման վրայ . մտիկ ըրէ՝ . կեդրոնի ձորէն անդին , երկու մըն հեռաւորութեամբ քառակուսի ապառաժ մը կայ վեց հարիւր հարիւրամէթը բարձրութեամբ : Թո՛ղ մըճով և երկաթով զինեալ հարիւր հազար քաւակաւ տան ինձ , և ահա՛ այն ահագին ժայռին վրայ սփինքսի ահաւելի դուլս մը կը քանդակեմ . . որ երկինքը նայելով ժպտի կամ խոժոռի : Ամպոց բարձունքէն Եհովա զայն տեսնելով անտարակոյս վախէն Վախի դեղնի : Ահաւասիկ յիշատակարան մը : Հազարաւոր տարիներ սլտալ անցնին և մարդիկ տակաւին պիտի ըսեն . մեծ ժողովրդեան մը դրոշմն է այն :

— Տէ՛ր Աստուած , ըսաւ Պէնոնի սարսափմամբ . ո՛ր ցեղէն յառաջ եկած է արդեօք այս աննկուն ոգին :

— Այս բլուրները՝ որ լեռ կը կոչուին՝ արգահատել կուտան ինձ . Եթէ ասոնք կարգաւ իրարու վրայ շարուէին և իրենց անկիւններուն վրայ սկայած և պատկերներ քանդակուէին . . . Է՛հ , այն ատեն բան մը կ'ըլլար : Ստորոտը քահանայից լէդէոն մը բնակելու չափ բաւական ընդարձակ քարայր մը փորուելու ըլլար , և անոր մէջ դրուեր իրենց տապանակն իր ոսկեղէն քերտէներով և երկու քարեղէն տախտակներով , և երբ սաղէ՛մ տաճար մ'ունեցած կ'ըլլար . բայց մենք Աստուծոյ բնակարան պիտի շինենք , ինչպէս Մեմբիսի հարուստ սեղանաւորի մը :

— Շարունակ անկարելի բաներ կ'երազես :

— Իրաւունք ունիս . չատ ուշ ծնած եմք . աշխարհ ծերացած է , ծերութիւնն ալ տկար և անզոր : Միշտ անկողնին և կործանողին : Յուրտ կերպով բնութիւնը կ'ընդօրինակես . վուչէ կտաւ գործող տանտիկնոջ աշխատութեան կը նմանի աշխատութիւնդ . ապուշ միտքըդ գերի ըրած ես կսլու , առիւծի , ձիու և վագրի , և կ'աշխատիս որ երնջի , մստակ առիւծու , մստակ վա-

գրի և մատակ ձիու մը հետ մրցիս՝ ճիշդ կաղապար հանելով . . . ի՞նչ որ դու կը նմանցունես՝ ամէնն ալ ունին այս անասունները , և աւելի մանաւանդ , վասն զի ձեռք հետ կեանք ալ ունին : Տղայ , արուեստ ըսուածն այդ չէ , այլ ստեղծելուն մէջ կը կայանայ : Տանեաց քիւերուն տակ օձապտոյտ շրջաններով դժուած զարդերէն մին նկարած ժամանակդ , գետինը բուսնող ծաղկանց և տերեւոց նմանցունելով միայն գոհ կ'ըլլաս : Ո՛չ . նորանոր բաներ կը հնարես . և երեւակայութեանդ հաճոյից համեմատ խիստ պլանդակ ցնորքներն ալ կ'ըրականացնես : Լաւ . փոխանակ դոյութիւն ունեցող մարդիկ և անասուններ նկարելու , ինչո՞ւ նոյնպէս անծանօթ ձևեր , տնանուն էակներ , ահաւոր մարմնաւորութիւններ , սոսկալի զուգաւորութիւններ , ակնածութիւն , հեշտութիւն , ախշութիւն և սոսկումն ազդող պատկերներ չես վնասուեր : Յիշէ՛ հին Նգիպտացիներն , Ասորեստանի պարզ և յանդուգն արուեստաւորները : Ասոնք չե՞ն որ կուսնիդի կողերէն հանած են սիինքսներ , շնադուլի կապիկներ , և թուխ մարմարօտէ աստուածութիւններ , որոց տեսիլքէն կը խռովէր Դաւթի Եհովան : Մարդիկ յազգէ յազգ այս ահագին խորհրդանշանները տեսնելով՝ շարունակ պիտի կրկնեն . երբեմն յանդուգն ոգիներ ագրած են աշխարհի վրայ . Այս մարդիկները ձեռք վրայ կը մտածէին , Մանաւանդ թէ կը խնդային ձեռք վրայ , և իրենց հնարագիտութեանց վրայ պարծելով՝ կրնային գոչել տիեզերաց արարչին . այսպիսի կրանիդէ էակներ երբէք ստեղծած չես դու և բնաւ իսկ չես կարող ոգի տալ ասոնց : Բայց բնութեան արարիչն զձեռք անդամադրելի օրէնքի տակ դրած է . ձեր սահմանն է նիւթը . . . ձեր գծուծ և վատթարացած հանճարը ձևերու վրայ միայն կը թարթափի , արուեստը կորսուած է :

Ուսկի՞ց յառաջ եկած է արդեօք , կ'ըսէր ինքն իրեն Պէնոնի , այս Ագոնիրամը՝ որ միշտ դերմարդկային

բաներ կը մտածէ .

—Թողունք ասոնք եւ դանք առաջիկայ խաղալիկներուն ո՛րչափ որ կրնայ մեծ թագաւոր Սողոմոնի միաքն ըմբռնել , ըսաւ ձուլիչը մէկ կողմ տանելով իւր լայն ճակտին վրայ անտառի նման երկնցած թուխ եւ դանգրագեղ մազերը : Ահաւասիկ բաւական մեծութեամբ քառասուն եւ ութ պղնձի եղինք , նոյնչափ հաւառիւծ , թռչուն , արմաւենի եւ քերոբէներ : Այս ամենը բնականէն քիչ մ'աւելի կենդանի են . Այս կենդանեաց վրայ պիտի դրուի միաձոյլ պղնձի ծովը տասն կանգուն երկայնութեամբ , հինգ կանգուն խորութեամբ եւ երեսուն կանգուն շրջապատ ունեցող շրջութունքով : Սակայն տակաւին շատ մը շինելիք կաղապարներ կան . բոլորչի կոնքին կաղապարը պատրաստ է . կը վախճամ թէ մի' գուցէ արեգական ջերմութենէն պատառի , ածապարել պէտք է , բայց կը տեսնե՞ս , բարեկամ , որ դործաւորները տօնի հետ են եւ զիս ասանձին կը թողուն տօն , կ'ըսես , ի՞նչ տօն է այդ , ի՞նչ պատճառ ունին տօնելու :

Պատմիչն աստանօր իւր խօսքն ընդհատեց . կէս ժամն անցած էր : Իւրաքանչիւր ոք ալ աղաատ էր սուրճ , օշարակ եւ ծխախոտ ուղեւրու : Ոմանք պատմութեան գեղեցիկ եւ հետաքրքրական ըլլալուն վրայ կը խօսակցէին . մօտս դանուող Պարսիկներէն մին դիտողութիւն ընելով , կ'երեւնայ թէ , ըսաւ ինձ , այս պատմութիւնը Սողոմոնի դրոց մէջէն քաղուած է :

Այս ընդհատման միջոցին , զոր հանգիստ կ'անուանեն , ինչպէս նաեւ իւրաքանչիւր ամբողջ երեկոյթն ալ հիւսիսէն կ'ըսուի , փոքրիկ մանուկ մը , զոր պատմիչն հետը բերած էր , ձեռքը փայտեայ դաւաթ մը բռնած , մէն մի բաղմականաց կ'երկնցունէր . յետոյ դրամով լեցուն այն դաւաթը բերաւ իւր տիրոջ ոտքին տակ դրաւ : Պատմիչը Պենոնիի առ Սդոնիրամ ուղղած պատասխանը ձեռք առնելով , սկսաւ խօսիլ :

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ

ՊԱՆԳԻՍ

« Երբայցեւոց Եղիպտոսի մէջ դերի իյնալէն դարեւ
րովյառաջ, Աբրահամու և Քետուրայ սերունդներէն
հռչակաւոր Սաբա անուն մէկն Եէմէն կոչուած երջանիկ
դաւառաց մէջ եկաւ բնակեցաւ, ուր քաղաք մը հիմ-
նեց՝ որ ՚ի սկզբան իւր անունը կը կրէր, բայց՝ այսօր
Մառէս կը կոչուի: Սաբա՝ Եառապոս անունով եղբայր մ'
ալ ունէր, որուն անունով կոչուած է ապառաժն Արա-
բիա: Եառապի սերունդներն իրենց վրաններն այլ և այլ
կողմեր փոխադրեցին. մինչդեռ Սաբայի սերունդները
շարունակաբար Եէմէնի վրայ կը թագաւորէին: հարուստ
կայսրութիւն՝ որ հիմայ Պալքիս թագուհւոյն օրինաց կը
հպատակի՝ որ օրինաւոր ժառանգորդն է Սաբաի, Հեկ-
տանի և Եբեր նահապետի. . . որոյ հօրը նախահաւն էր
Սէմ, այսինքն Երբայցեւոց և Արաբացւոց ազգին նահա-
պետը:

— Եղիպտական մատեանի մը պէս նախասկիզբն
կ'ընես խօսքերուդ, միջամտեց անհամբերն Ադոնիրամ:
և ճիշդ Յակովբայ յեղին մեծ աղատարար Ամրանի որ-
դւոյն երկարաբանն Մովսիսի լեզուն կը դործածես:
Գործօն մարդոց կը յաշորդեն շաղակրատ մարդիկ:

— Ինչպէս որ առակախօսք՝ նուիրական բանաստեղ-
ծից: Մէկ խօսքով՝ վարպետ, դշխոյն Հարաւոյ, Եէ-
մէնի թագուհին, աստուածայինն Պալքիս Սողոմոնի ի-
մաստութիւնը լսելու և մեր ձեռաց հրաշալիքները
տեսնելու դալով՝ այսօր Սաղիմ կը մոնէ: Մեր դործա-
ւորները թագաւորին հետ մէկտեղ թագուհին դիմա-
ւորելու փութացին: դաշտոտայք մարդիկներով ողող-

ւած , և արուեստանոցներն ալ դատարկ են . Ամենէն առաջ վաղեցի , շքադիրները տեսայ և քովդ եկայ :

— Ի՞նչ զարմանալի է այս ժողովուրդը . իշխանի մը դալուստն իմանալով՝ իսկոյն կը թռչի ընդ առաջ կը վազէ . . . անգործութի՛ւն , ստրկութի՛ւն . . . — Հետաքրքրութիւն ըսէք մանաւանդ , և այն ատեն դուք ալ պիտի հասկնաք թէոր . . : Երկնից աստղերն ո՛չ այնչափ բաղմամբիւ են , քան թագուհւոյն ընկերացող զինուորները : Իր ետեւէն ոսկեղէն և մետաքսեղէն կահերով բեռնաւորեալ վաթսուն սպիտակ փղեր կը նըշմարուէին . առջևէն կ'երթային արեգական ճառագայթներէն շողողացող բիւրաւոր Սարէացիներ , թագուհւոյն ընծայներով և սպասներով բեռնաւորեալ ուղտերու վրայ նստած . ասոնցմէ վերջը կուգային թեթև կերպով զինեալ Հապէշներ՝ որոնց շիկորակ դէմքերը պղնձի կը նմանէին : Երեսնասի նման թուխ Եթովպացիներու խումբ մը կառօք և երիւարօք հոս ու հոն կ'երթեակէին , ամենուն հնազանդելով և ամենուն հսկելով : Յետոյ . . . բայց ի՞նչ կեցեր կը պատմեմ , քանի որ մտիկ ընել չէք ուզեր :

— Սարէացւոց դշխոյն , քրթմնջեց Ադոնիրամ մըտախոհութեամբ , վատթարացեալ ցեղ մ'է , բայց մաքուր և անխառն արիւնէ մը սերած է . . . Եւ ի՞նչ ընելու կուգայ այս արքունեաց մէջ .

— Չըսի՞ ձեզի , Ադոնիրամ , մեծ թագաւոր մը տեսնելու , հռչակաւոր իմաստութիւն մը փորձելու և . . . ո՞ր գիտէ , թերևս մրցելու : Մտադիր է , կ'ըսեն , Դաւթի որդւոյն Սողոմոնի հետ ամուսնանալ , իր ցեղին արժանաւոր ժառանգորդներ հասցնելու նպատակաւ :

— Յիմարութի՛ւն , դուք արուեստաւորն ու ժողովուրդներն , յիմարութի՛ւն . . . ցանկալ դերի ժ'արեան , ցանկալ ամենէն ցած արարածոց արեան . . . Սողոմոնի երակներն այս տեսակ արեամբ լեցուն է : Կրնա՞յ առիւծը գռեհիկ և ընտանի շան մը հետ միանալ , Այն

դարերէն 'ի վեր՝ որ այս ժողովուրդը բարձանց վրայ կը
զոհէ և օտար կանանց հետ կը խառնակի, իւր վաս-
թարացեալ սերունդներն իրենց նախնեաց զօրութիւ-
նըն և ժրութիւնը կորսնցուցած են : Ո՛վ է այս խաղա-
ղասէր Սողոմոնը . պատերազմիկ դատեր մը և նախնի
հովիւ Դաւթի որդին . Դաւիթ ինքնին սերած է Հը-
ռութէն, պոռնիկ կնոջէ մը՝ որ Մովաբու երկրէն
գալով Եփրադացի հողագործի մ'ոտքն ինկած էր : Այս
մեծ ժողովուրդեան վրայ կը զարմանաս դու, որդեակ,
լոկ ստուեր մ'է այն, իւր պատերազմասէր բուռ նոգին
մեռած է : Այս ազգն իւր ղէնթիթն ելլելով, կը մօտե-
նայ իւր անկման : Խաղաղութիւնը ղիրենք չլատած է .
զեղխութիւն և հեշտութիւն ոսկին երկաթէն նախա-
մեծար համարել կուտան իրենց, և սոյապիսի հեշտա-
սէր և խորամանկ թագաւորի մը հպատակաց գործը
պիտի ըլլայ այսուհետև վաճառքներ պտըտցունել, վաշ-
խառութիւն տարածել աշխարհի մէջ : Եւ Պալքիս ոլի-
տի ղիջանի՞ այս աստիճան վատութեան . Պալքիս, որ
դուստր է նահապետաց, Բայց, ըսէ՛ ինձ, Պէնոնի, կու-
դայ կոր, այնպէս չէ՞ . . . Նոյն իսկ այս երեկոյ երու-
սաղէմի պարիսպներէն ներս ալ անցնի թերևս :

— Վաղը Սապպալի* օրն է : Եւ Պալքիս, հաւատա-
րիմ իւր հաւատալեաց, արևն 'ի մայր խոնարհած ըլլա-
լով՝ չուզեց այս երեկոյ օտարին քաղաքը մտնել . Ուս-
տի կեդրոնի եզերքը վրաններ կանգնել տուաւ . և թա-
գաւորին այնչափ թախանձանաց հակառակ՝ որ մեծ
շքով զինքը գիմաւորելու գացած էր, ուզեց գիշերը
բացօթեայ անցունել :

— Այդ մասին կը գովեմ իւր խոհեմութիւնը . դե-
ռահասակ է արդեօք :

* Սապալ առաւօտ, կը նշանակէ . Սաբա Բաբալի առաւօ-
տեան թաղուհի :

— Յիրաւի չաա նորատի է : Իր դեղեցկութիւնը աչք կը շլացունէ : Տեսայ զինքը , առաւօտեան արեւուն կը նմանի՝ որ իրեն նայող աչքերն անմիջապէս կ'այրէ և խախտել կուտայ : Ամեն մարդ անոր կերպարանքը տեսած ատեն դետին կը խոնարհէր , ինչպէս ես ալ ուրիշներուն հետ : Երբ ոտք ելայ , դեռ իւր պատկերը մտայտ մէջ նկարուած էր : Բայց , ո՞վ Ադոնիրամ , գիշերը կը մօտենայ , և ահա գործաւորք խուռն բազմութեամբ իրենց թոշակը պահանջելու կուգան . վասն զի վաղը Սապպաի օրն է :

Իսկոյն արուեստաւորաց բազմութիւ գլխաւորներն երևցան : Ադոնիրամ գործանոցներուն դրանց առջև պահապաններ դրաւ , և երկաթապատ ահագին սրկրդները բանալով՝ սկսաւ վճարել գործաւորաց թոշակները , որ մի առ մի իրեն առջև կուգային , ականջին գաղտնի բառ մը զուրցելով . որովհետեւ այնչափ բազմաթիւ էին՝ որ դժուարին էր որոշել՝ թէ ո՞վ ի՞նչ թոշակ կը պահանջէր :

Երբ մէկն ընկերութեան անդամ գրուէր , այն օրը գաղտնի բառ մը կը արուէր իրեն՝ զոր եթէ ուրիշի մը հաղորդելու ըլլար , պատիժն էր մահ , և 'ի հաստատութիւն իւր ուխտին հանդիսաւոր երդում մ'ընել կուտային . Վաւեր , Ենիեր , Եւաւեր , իւրաքանչիւրն ալ իրենց յատուկ գաղտնի բառն ունէին , և երեք կարգին բառերն ալ իրարու բնաւ չէին նմաներ :

Ուտի երբ Ադոնիրամի և իւր պարէտներուն առջև կը ներկայանային , ցած ձայնով իրենց յատուկ խորհրդաւոր բառը կ'արտասանէին , և Ադոնիրամ իւրաքանչիւր գործաւորի՝ իւր պաշտաման աստիճանին համեմատ , տարբեր տարբեր թոշակներ կը վճարէր :

Արարողութիւնը ուետինէ ջահերու լուսով լսնցաւ , և Ադոնիրամ մտածելով՝ որ գիշերն իր գաղտնի գործոց պարագի , երկտասարդ Պէնոնին 'ի բաց զրկեց , կանթեղը մարեց , և իւր ստորերկրեայ գործատունն երթաւ :

լով՝ մթութեան մէջ աներևոյթ եղաւ :

Արեւն հաղիւ կը ծագէր և առաւօտեան թագուհին Պալքիս, Երուսաղէմի արևելեան դռնէն ներս կը մըտնէր արեգական առաջին ճառագայթներուն հետ : Երբայեցիք թագուհւոյն հետն եղող մարդոց աղմուկէն արթնցած, իրենց դուռները կը վազէին և գործաւորք եռանդագին ծափահարութիւններով և կեցցէներով բազմութեան կ'ընկերանային : Երբէք տեսնուած չէր այն չափ երիվորներ, այնչափ ուղտեր, և սպիտակ փղերու այնչափ հարուստ խումբ մը, որոց կ'առաջնորդէին երամ երամ սևագէմ եթովպացիներ :

Մեծ արքայն Սողոմոն արքունական շատ մ'արարողութեանց պատճառաւ ուշը մնալով, հազիւ թէ իւր թագաւորական ծիրանին հագած և հանդերձապետին ձեռքէն աղատած էր, երբ Պալքիս՝ պալատան գաւթին մօտենալով՝ ներս մտաւ, արեւը ողջունելով, որ Գալիլիոյ լերանց վրայէն կ'ամբառնար փողփողուն ճառագայթներով :

Արքունի սենեկաւանք տշտարակաձև դլխարկներ դրած և ձեռքերնին երկայն ոսկեզօծ գաւաղաններ առած, թագուհւոյն ընդ առաջ ելան և դէպ 'ի այն սրահն առաջնորդեցին՝ ուր Սողոմոն իւր արքունեաց մէջ, բարձր գահի մը վրայ նստած էր, թագուհւոյն ներս մտնելը տեսածին պէս, ծանրութեամբ աթոռէն վար իջաւ, մեծափառ սցեւոուն դիմաւորելու համար :

Թագաւորն ու թագուհին փոփոխակի զիրար ողջունեցին, ամենայն արքայավայել պատկառանք : Յետոյ քովէ քով նստան, մինչդեռ Սաբա դշխոյն նուէրները բերող դերինները մի առ մի դուրս կ'ելլէին, այս նուէրներն էին ոսկի, կինամաման, զմուռս, մանաւանդ խունկ՝ որ Եէմէնի հարուստ վաճառականութեան մէջ ճիւղն էր, յետոյ փղոսկրներ, համեմներու քսակներ և պատուական քարեր : Թագուհին երկու հարիւր տաղանդ ալ զուտ ոսկի նուիրեց միահեծան իշխանին :

Սողոմոն թէպէտ քառասուն տարին անցած էր , բայց շարունակ երջանիկ և զուարթ ապրելուն համար , իւր դիմաց վրայ չէր նշմարուեր բնաւ ո՛չ կնճիւռն և ո՛չ ալ սաստիկ կրից տխուր նշաններ : Կարմիր չրթունքներ , յօնքերուն հաւասար աչքերը , որ փղոսկրեայ աշտարակի մը նման ռնդով մ'իրարմէ կը բաժնուէին , ինչպէս որ ինքն ալ երգերգոյին մէջ յիշուած հարսին բերնով կը նկարագրէ , Սէրաբիս աստուածոյն նման անխռով ճակատն իր մեծութենէն գոհ եղող թագաւորի մ'անպատում հանգիստն ու անվրդով խաղաղութիւնը կը յայտնէին : Սողոմոն ոտկեղէն արձանի մը կը նմանէր , փղոսկրեայ դիմակով և ձեռքերով :

Ոսկի էր դրած թագն ու հագած հանդերձը . արքայական ծիրանին՝ զոր Տիւրսի Քիրամ իշխանը նուիրած էր իրեն՝ ոսկեղէն նարօտներով բանուած էր : Ոսկի կը փայլէր իւր սուսերադասունցն վրայ , ոսկի իւր սրբոյն բռնին վրայ . ոսկեղէն կօշիկներն ոսկւոյ դրուագներով ժապաւինեալ գորգի մը վրայ կը կոխէին . ինչպէս նաև իւր գահն ալ ոսկեղած մայրէ շինուած էր :

Սաբաի սպիտակափառ դշխոյն , նրբահիւս և սպիտակ շղարշներով շրջապատուած , Սողոմոնի կուշտը նըստելով , կարծես թէ նարկիզաց փունջի մէջ գեղեցիկ շուշանի մը կը նմանէր : Այս նախահոգ պճնասիրութիւնըն աւելի ղգալի եղաւ , երբ դշխոյն իւր առաւօտեան տարազուն պարզութիւնն անմեղադիր ընելու մտօք ,

« Զգեստուց պարզութիւնն , ըսաւ , ճոխութեան նըշանակ է և մեծութեան վայելուչ » :

— Աստուածային գեղեցկութեան միայն կը վայլէ , յարեց Սողոմոն , իւր զօրութեան վրայ ապահով ըլլալ . բայց մարդիկ իրենց տկարութիւնը դիտնալով , կուզեն ծածկել զարդասիրութեամբ :

— Գեղեցիկ համեստութիւն , որ արքայից արքայ անյաղթելոյն Սողոմոնի , Ժողովողին , իմաստունին , գողտրիկն երգերգի և ուրիշ շատ ծաղկաքաղ բանաս

տեղծութեանց անմահ հեղինակին վառքն առաւել ևս
կըյաւելու . . . :

— Ո՛հ, ի՞նչ կ'ըսէք, թագուհի՛դ գեղեցիկ, պա-
տասխանեց Սողոմոն ուրախութենէն շառագունելով .
ի՞նչ, հաճեցա՞ք ուրեմն ականարկել այս . . . դոյզն եր-
կասիրութեանց վրայ :

— Մեծ բանաստեղծ մ'էք դուք, դոչեց գլխոյն
Սաբայ :

Սողոմոնի ոսկիապատ կուրծքն ուռեցաւ, վեր վեր-
ցուց իւր ոսկեշող բաղուկն և մեծ զուարթութեամբ
շոյեց իւր շքենոսի նման թուխ մօրուսն՝ որ ոսկեթելե-
րով հիւսուած էր :

« Մեծ բանաստեղծ մը կրկնեց Պալքիս . այս անու-
նըն է որ ձեր բարոյախօսութեան վրիպակներն ինձ նե-
րել կուտայ ժպտելով » :

ՅՈՅՍՐ կերելի ամիսն անգամ մը 64 երեսէ բաղկացեալ տետրով մը : Գինն է ամեն տեղւոյ համար մէկ տարին երեք արծաթ մէճիտիէ , վեց ամսուան համար՝ երկու արծաթ մէճիտիէ առանց ծախուց հանապարհի :

ՅՈՒՍՈՅ հետ յարաբերութիւն ընելու համար պէտք է թղթակցիլ յանուն խմբագրութեան :

Թ Տ Ո Ր Ս Դ Ր Ո Ւ Թ Ե Ս Ն Տ Ե Ղ Ե Ր

Կ. ՊՕԼԻՍ. ՄԵԾ. Կարապետ Էֆ. Նազմահեան. Նէնի
Համի ֆողոց. Թիւ 8
ՆԻԿՈՄԻԴԻԱ. Մ. Զովհաննէս աղա Նազմահեան
ԱՏԱԲԱԶԱՐ. Զովհաննէս աղա Սէտէմեան
ԱՆԴՐԻՍԱՆՈՒՊՕԼԻՍ. Թորգոմեան ընկերութիւն